

Մ Ի Ո Ն

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ — ԳՐԱԿԱՆ — ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՑԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԴԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՑՐԻԱԼՐԳՈՒԹԵԱՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԺԲ. ՏԱՐԻ 1938

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԴԷՄ

Ս Ի Ո Ն

ԺԲ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1938

ՅՈՒՆԻՍ

ԹԻԻ 6

ԱՄԵՆ. Ս. ՊԱՏՐԻԱՐԲ ՀՕՐ ՏԱՐԵԿԱՆ ՃԱՌԸ

Պետաճեմորի եւ Հոգեւեմորի Միաբանակիցք իմ,
նղբաւք եւ սիրելիք ի Տեւ.

Սիրով կ'ողջուենք զձեզ ամէնքդ՝ նոր նստաշրջանի բացման այս գումարման առ-
թիւ, ուր եկած եմ արտառանել իմ տարեկան խօսքը:

Պարագաները անցեալ տարի չներեցին որ ես կատարէի իմ պարտքս այդ մասին.
Իսկ այս անգամ գրեթէ բռնացած եմ անոնց վրայ, նոր զանցառութեան մը խղճահա-
րութենէն զերծ պահելու համար զիս: Ու մինչ կեցած եմ ահա նորէն ձեր առջեւ, ա-
ռաջին ազգումը որ կուգայ ինծի սիրտէս՝ շնորհապարտ սիրոյ այն զգացումն է, որով
անգամ մը ես կը համակուլմ յայս պահուս հանդէպ այս հոգեւոր տան հոգեւունէր ըն-
տանիքին մէջ մի անգամեքուրդ, այն հոգածու գործիւնքին համար, որ չզլացուեցաւ
բնաւ ինծի՝ վերջին անգամ զիս զգետնող կոյր արկածին սկիզբէն մինչեւ անաքինումս,
եւ այժմ իսկ դեռ. Բարեաց Տէրը թող պահէ այս նուիրական Տունը, ապա մէջ միշտ
վառ՝ Գլխադրի կանթեղը, եւ ծաղկեալ՝ Տեսնեղբոր գաւազանը, անգայթ և առողջ՝ ա-
մէնքդ ու բոլորս ֆիզիկապէս եւ հոգեպէս, միշտ լու ի լու Տէրունական պատգամին
աՄի հարցնս զքարի զոտն քոս:

Ներուի ինձ, յետ ծնրադիր յարգանաց առաջի յիշատակի ամէնուս Հոգեւոր Տիրոջ
եւ երանեալ Հայրապետին որ հեռադրով եւ սրբատառ գրութեամբ կարեկցութեան եւ
խրախուսանքի իր հայրական ձայնը հասցուց իմ ամենէն ցաւատանջ օրերուս: Ներուի
ինձ երախտագիտութեան, սիրոյ եւ օրհնութեան ողջոյնս զրկել այս Աթոռին տուժէն,
որուն՝ աւելի քան թէ ինծի՝ գիտեմ որ ուղղուած էին ոխորտերը, ամէն անոնց, Եկե-
ղեցւոյ նուիրապետական ներկայացուցիչներուն եւ բազմաթիւ հոգեւորական եւ աշխար-
հական սիրելեաց, բարեկամներու, ծանօթներու եւ անծանօթներու, որոնք մինչեւ
Սփիւռքի ամենէն հեռուսր սահմաններէն իրենց վրդովանքն ու համակրանքը յայտնե-
ցին ֆիզիկական անձկութեան այն օրերուս: Գիրենք ամէնքը եւ Յզգը բովանդակ Ամե-
նական Աստուած պահէ ի խաղաղութեան եւ ի բարօրութեան, ամէն:

Նախկին ճառերուս համեմատ ծրագրուած պիտի չգտնէք այս անգամ իմ արտա-
սանելիքը. պէտք չեմ տեսներ ատոր. Ս. Աթոռոյս ներքին կեանքին հոգեւորական և
եկեղեցական, կրթական եւ մշակութային, վարչական եւ յարաբերական եայլն կողմե-
քը քաջածանօթ են ձեզի, եւ շնորհիւ մեր պաշտօնաթերթին Սիոնի մէջ ամէն ամիս
հրատարակուած ջրանիկին՝ հանրածանօթ ամէնուն: Բաւական լինի ըսել միայն թէ Ա.
Ներկրին մէջ մեր նախնիքներէն դարերէ ի վեր մեզի փոխանցուած մեր պիւրեմ ազգին
եւ սուրբ եկեղեցւոյն պատուաւոր դիրքը միջազգային գեանի վրայ՝ կը պահուի ամէնուս
գիտակից ջանադրութեամբը, ու կը վայելենք կառավարական համարումը և քղադր ար-
տաքներու համակրանքը:

Միաբանական անուրի գործը, հաղառակ կրուած քոնի մը պատանքներու, — արդիւնք որքան ընծայեալներու նոյնքան ընծայողներու սկզբնական խառնու-վառնութեան — իր վերելքին մէջ է միւլտ, եւ կը յուսանք թէ պիտի չարուանալուի այդպէս, եթէ ամէն տարի նոյնքան խոհականութեամբ կատարուի ժառանգաւորնե-րու հաւաքման գործը: Իսկ անոզ այդ կեանքին ներքին բարգաւաճումը կը լինի այնքան աւելի գոհացուցիչ՝ որքան աւելի կարենանք ապրիլ եւ կատարել մեր պարտա-կանութիւնները, հոգեւորական լրջութեան այն բոլոր պայմաններուն մէջ, որոնք հայ եկեղեցականը եւ վանական կրօնաւորը կը բարացուցին: Ուրախ եմ ըսելու թէ բոլոր ուխտաւորները, որոնցմէ այս տարի եւս ունեցանք բաւական թիւով, այս բոլոր տեսա-կէտներով լաւագոյն ապաւորութիւններ միայն ստացած էին. բայց մենք ամէնքս միա-սին ինքնին գիտենք թէ մեր ներքին կեանքը աւելի զօրանալու համար ի՞նչ կողմերու վրայ մասնաւորաբար կը կտրօտի դարմանի. անո՛ր պէտք է սեւեռուն մտէնու ուշա-գրութիւնը եւ ճիշդ, որպէսզի այս Հաստատութիւնը կարենայ հասնիլ կատարելութեան լաւագոյն աստիճանի մը:

Բայց չենք կրնար լուի հոս ուրիշ կէտի մը մասին, որ սկիզբէն ի վեր ամէնուս մտահոգութեան գլխաւոր առարկաներէն մին է եղած. մեր եւրոպական կացութիւնն է ան. իւզը՝ առտնց որուն չէ կարելի դարձնել մեքենան: Երկու տարիէ ի վեր, այսինքն նախորդ տարուան եւ այս վերջնացողին մէջ, յայտնի է թէ ան չի գտնուիր նախընթաց հինգ տարիներու գրուածքին մէջ: Մտավարկութիւնը, զոր ունեցած էինք Պաղեստինական շփութեանց նախօրեակին, զժբախտաբար իրականացաւ աւելի քան նկատելի աս-տիճանի մը վրայ: Զանազան պատճառներով, ամէնքս ալ արդիւնք այդ վիճակին, — անվստահութիւն, տեղափոխութիւն, գործադուլ — Յապպէի եւ Ս. Քաղաքի մեր կալուածական հասոյթները նուազեցան հետզհետէ. մատուցուելիք եւկատական տեղե-կագոյն մէջ պիտի տեսնէք որ այս վերջին տարուայ համար արդէն 5000 ոսկւոյ նուա-զում մը տեղի ունեցած է որուցի կողմէն: Եւ սակայն, գահութիւն Տեառն, դանդա-ղեցաւ մեքենային շարժումը, բայց չկասեցաւ ան. ներքին փոխառութիւններով, այսինքն հաշուեկցական փոխադրութիւններով, ո՛չ միայն փրկուեցաւ կացութիւնը, այլ նաեւ հնար եղաւ շարունակել պարտուց շէնցման գործը, 100,000 իլիցնիլով 74,000ի, այսինքն իրականացնելով վեց տարուան մէջ պարտուց 26,000 ոսկւոյ գումարի մը վճարումը, ինչ միւս կողմէ բոլորովին չզգարեցան շինարարութեան ձեռնարկն ալ: Կատարուածը հրաշք մը չէ անշուշտ, սակայն, այլ կարգադրութեանց հնարասութեւ մը ներքին մի-ջոցներով, որ, առ նուազն, պիտի քիչ մը յապաղեցնէ մեր պարտուց շէնքային ամրու-թեան քակտումը, քանի որ միւս կողմէ չէ կարելի նվթականին պատճառաւ առկայել Հաստատութեան հոգեւորական, կրթական եւ վարչական զնայքը, այսինքն կեանքը ինք-նին, իայց տնտեսական այդ կարճեցեալ անելին երբը կայ դեռ վիճ մը, որուն մտա-ծումն է այժմ որ ամենէն աւելի կ'ամրոխէ զմեզ . Ս. Յարութեան եւ Ս. Մնեղեան տա-ճարներուն ա՛լ անյետաձգելի դարձած հարցը. անո՛ր անպահպար հնչեցուց այս տարի ընդ ամենայն աշխարհ՝ Զատիկի նախընթօրին իսկ փակումը Ս. Յարութեան տաճարին: Այդ երկուքին համար կառավարութեան միջոցաւ կատարուած քննութիւն մը մօտա-ւորապէս 200,000 ոսկւոյ գումարի առջեւ կը գնէ այդ սրբավայրերու իրաւատէր հրեք Միաբանութիւնները, որոնց մին մենք ենք. ուրեմն չուրք 70,000 ոսկւոյ գումարի մը մղձաւանջն է որ սկսած է կախուիլ մեր գլխուն վրայ. ու ասիկա, աւելի քան երեք տեղն է թերեւս ըսել, «սկիզբն է երկանց», քանի որ ամէնքս ալ գիտենք թէ ճարտա-քաղեական գնահատութիւնները ի՞նչ առաձգականութեամբ կ'ոլորուն, երբ մասնաւոր հնադարեան մեծ շինուածքի մը ամբողջական նորոգութեան՝ գրեթէ վերաշինութեան վրայ է խնդրել . . . :

Մե՛ծ ծանուցութիւն՝ մերինին պէս տկար ուսերու եւ վտիտ պարանոցի համար, պիտի ըսեն իրաւամբ ամէնքը. «Լուծ քաղցր եւ բռն փոքրոցի» պարտինք պատասխանել սակայն ամէնքս մեր սիրահերուն խորերէն, քանի որ ոեւէ ուրիշներէ աւելի մենք ի վիճակի ենք զգալու թէ այդ նուիրական ծախուց մասնակցութեան հարցը մահու եւ

կենաց խնդիր է մեզի համար, հարց՝ որմէ կախում ունի Ս. Երկրին մէջ այսինքն աշխարհի քրիստոնէական զիտակցութեան առջև դարերէ ի վեր մեր ունեցած՝ կը բաւականանամ ըսել՝ այնքան պատուաւոր — թող ուրիշներն ըսեն՝ փառաւոր — զիրքին պահպանումը, որ, պարզ է, մեր կեանքին գինն իսկ է այս տեղը:

Այո՛, բայց ի՞նչպէս ընդառաջել այդ գումարին հայթայթման հարցը. վհատիլ մեղք է նոյն իսկ ոճի պէտք է նկատենք մեզի համար այս պարագայից մէջ: Գիտեմ թէ շատերուն, անոնց մանաւանդ որ վարժ չեն բնա նայ իրենց պարտականութեան բաժինին վրայ խորհելու, շատերուն միտքը հարուստներուն սկսած է ուղղուել: Եւ կ'ամէնամ ըսելու, և ճիշդ ալ չեմ գտներ բնաւ ըսելու թէ Յոյս կտրած եմ հարուստներէն. իրբև մին այն հոգեւորականներէն, որոնք շատ զբաղուած են Ազգ. հանգանակութեան գործերով, ճանչցած եմ մեր հարուստները, և գիտեմ թէ արգարե սրտի և հուզի ի՞նչ գանձեր կան անոնց մէջ. բայց ներկայ հարցին առթիւ մանաւանդ ես կը խորհիմ հարուստներէն աւելի, որոնք կան արգարե մեր մէջ, հարստութեան վրայ՝ որմէ չէ պարպուած դեռ այս ազգը. այդ հարստութիւնը, իմ զգացումովս, կը սկսի Այրիին լուսմայէն, որ անոր ամէն ինչն է, և կը հասնի մինչև հարուստին շատ կամ քիչ չափով բայց օրտանց տուած տուրքը, որ ճիշդ ատոր համար նոյն արժէքն ունի և նոյնքան օրհնուած է:

Ազգին և Եկեղեցիին ամբողջ կայքն ու գոյքը արդիւնքն է այդ հարստութեան: Այս Հաստատութեան միայն նոր ժամանակաց շրջաններէն յիշելով, եթէ Պարոն-Տէր և Շղթայակիր պատրիարքները փրկած են երկիցս այս վանքը, փրկած են զայն՝ հարստութեան այդ աղբիւրին միայն դիմելով: Կրնայ ըսուել թէ այժմ չկայ շղթայակիր պատրիարք մը, և այլն, բայց պէտք է լինի սակայն հոս շղթայակիր Միաբանութեան մը տարբերն ու յարմարութիւնները ունեցող եղբայրակցութիւն մը, որ պիտի ընէ իր կարելին՝ իմաստութեամբ և մաքուր հոգեով մօտենալու համար այդ հարստութեան: Ձեռմ կրնա չլիչել հոս քանի մը նուիրատուները, որոնք երկու տարիներ առաջ Ամերիկայէն, ինքնաբերաբար զրկած էին իրենց լուսման, երբ հազիւ լսուած էր Ս. Թարուութեան նորոգութեան խնդիրը: Ողջւնի իրենց մեր Փրկչի անապական Ս. Գերեզմանէն:

Այդ հարստութեան պիտի մօտենանք մենք անցնելով նախ մեր անձերէն, այսինքն տալով նախ մեր լուսման, այրի կնոջ հոգեկան հարստութեամբ: Ձեռք ամէնքս այդ բանին է որ հրաւիրած է Տնօրէն Ժողովը — պիտի տեսնէք առաջարկուած նոր եւ մտացոյցէն — զեղչեր նշանակելով մեր հանգիստի և սնունդի ծախսերէն և նոյն իսկ ու ճիւղերէն, պիտի տեսնէ հաւասարեցնելու նախահոգութեամբ և նոր պէտքերի միջոցաւ ընդառաջել կարենալու նախանձախնդրութեամբ: Այդ բանին մէջ է նաև որ Միաբանութիւնը պիտի ցուցնէ Ազգին թէ պարտականութեան ի՞նչպէս զիտակցութեամբ նուիրուած է այս Սուրբ Տանը պահպանութեան և պաշտպանութեան կենսական գործին: Ինքնազրկանքի բաժակն է որ պիտի ընդունինք. ու պիտի ընդունինք զայն ոչ միայն սիրով, այլ նաև հաւատքով և յոյսով թէ երկար պիտի չտեսնենք յօժարութեամբ ստանձնուած այս նոր նեղութիւնը:

Օրհնութիւն, յաւերժ օրհնութիւն յիշատակին այս յարկին ներքև դարերէ ի վեր զմեզ կանխող միաբաններու և իրենց Պետերուն, որոնք ամենայն իմաստութեամբ տնօրինած են ամէն ինչ որպէսզի այս Հաստատութիւնը կարենայ դիմել միշտ զէպի աւելի լուսադոյնը. ըսել կ'ուզեմ թէ անոնց շնորհիւ այնպէս մը յարգարուած է մեր կալուածական զրուսեան կազմը, որ եթէ ողորմութեամբ Աստուծոյ վերջ գտնէ այս երկրին քաղաքական և տնտեսական շփոթ վիճակը, ինչպէս պարտինք յուսալ բնական կից ցեղերու ողջմտութենէն և հողմանուոր Պետութեան իմաստութենէն, Պաշտպանի վերածնունդին նոր շրջանի մը մէջ աննախընթաց փայլով պիտի վերստին պայծառանայ մեր տնտեսականը, հոգեւորական և մշակութային յառաջլիւթութեան ընդարձակաւ դոյն կարելիութեանց նոր հորիզոններ բանալով մեր առջև:

Դէպի մեր ներքին և ներկայ հոգերու տպագայ յոյսերը մեր այս մտասեռումը

պէտք է հարեանայ անշուշտ մեկուսացած կեցուածքի մէջ հարկադրէ զմեզ հանդէպ Ազգին կարիքներուն, որոնք ահա ծովացեալ մեծութեան մը կը հանդիսանան օր իր շուսարած ճակատագրին վրայ խուճով աղէտքներու երեսնէն։ Իրենն ենք, Ազգինն ենք, և իրմով՝ Ազգով կրնանք լինել ինչ որ ենք, և պարտինք մասնաւոր լինել։ Կրօնաւորներու վաճառական Յիւրաքանչեւութիւն մըն ենք, բայց մեր հետեւը, հեռու մտասոյզ հայեցողականութեան ճգնաւորական գրութիւնն մը ըլլալէ, ընդհանրապէս հոգեւոր խորհուրդին ազդեցութիւնը մեր ժողովուրդին համար բարոյական կեանքի գոյութեան փոխարեկը կոչուելու լծուած գործարանաւորութիւն մըն ենք։ Իր մէջ չենք ապրիր, բայց իրեն համար կ'ապրինք։ Այս սկզբունքը, այսինքն ներքնապէս աճեցող ըստ կարեւորին դէպի Ազգը արտազերգուելու իղձը, վազուց արդէն բոյն գրած այս Հաստատութեան մէջ, այս վերջին տասնամեակին սկսած է արդէն բացորոշ ուղղութեամբ մը իրականանալ, մեր իսկ պարունակէն սկսելով և հետզհետէ աւելի հեռուն տարածուիլ ձգտելով։ Եւ ի՞նչ յիշատակ մըն է ժողովուրդը, որուն զաւակներուն ազգային կրթութեան համար այս վանքը մեր հոգեւոր նախորդին օրով 12,000 ոսկւոյ գումար մը միայն դպրոցական չէնք ին համար ծախսելէ վերջ, աճէն տարի 800 ոսկիի յատկացումով անոր պիտոճէն հոգալով հանդերձ, դասաւանդական կարիքներուն ևս կը տանի իր նպատակը՝ Եւ Վարդապետեան ըստ ձրի ուսուցչութեամբը։ Եւ Յոգալէի Հայութիւնը, որուն Ազգային կեանքը օժտեցինք այս տարի իսկ 4000 ոսկւոյ արժողութեամբ նորակառոյց գեղեցիկ վարժարանով մը, և որուն պիտոճէնն մէկ ժառը կը հոգանք տարեկան կարեւոր գումարի մը վճարումով և երկու Վարդապետեան ըստ ուսուցչութեամբը։ Եւ զարմանալի Հայօթայի նորակառոյց վարժարանը, որուն համար առաջագրած ենք կատարել նոյնպիսի ծախսում մը, բացի տարեկան նպաստէն զոր տարիներէ ի վեր չենք զլանտ, և բացի Վարդապետի մը հովուական և ուսուցչական պաշտօնավարութենէն, նմանապէս՝ Անդրդրոյցանախ նորահաստատ Հայութեան համար։ Բայց չմնացինք միայն մեր Թեմական շրջափակին մէջ։ Երբ կարելի եղաւ մեզի համար, շնորհակցել օգնել նաև արտասահմանեան Հայութեան, գէթ բարոյապէս։ Մեր Միաբանութենէն գնաց Լեւոնիկայի ներկայ Տեղապահը, մեր Միաբանութենէն են Անթիլիասի Դպրեվանոց Վերատեսուչը, Կիպրոսի Միլիոնեան Հաստատութեան հոգեւոր պաշտօնեան և Կրօնի ուսուցիչը, Գալիֆօրնիոյ այժմ Լոս Անջելեսի Լոզիւր, Մարտիրոս Առաջն. Փոխանորդը, Ամերիկայի Բրովլինսի ապագայ Լոզիւր, որ պիտի մեկնի ի ծառայ, յոյնապէս Թեմադոնիկէի Առաջնորդը, որ պիտի մեկնի նոյնպէս, եթէ սպասուած արտօնութիւնը ստացուի, ու ինքի պիտի քաղցորդէն հանրահաշակաւ Լոզիւր, որ Մայրաքոյն Արեւիքի հեռաւանդանայ սահմաններուն վրայ դացած է ժողովուրդ ազգին նշխարնալ բեկորները, և զի մի ինչ կորիցէ»։

Յիշեցուցի այս մանրամասնութիւնները, ըսելու համար միայն թէ գործը սկսուած է արդէն, և հասկցնելու համար թէ սկսուած այդ գործը պէտք է շարունակուի։ Բայց կարենալ շարունակելու համար, պէտք է աւելի քան աւելի աճելու ըստ քանակին և ըստ որակին նոյն առեւտր. կրցինք տալ՝ վաճառել ունեւոր, միշտ կարենալու համար տալ՝ պէտք է բազմաթիւ աւելի ունեւոր։ Աւետարանական խօսքն է որ կ'արձագանգէ ամէն օր այս կամարներուն ներքեւ։ Եւ ի՞նչքան բազում են և մշակը սակաւ։ Խնդրանքները կը շարունակուին ամէն կողմերէ, Պուկարիայէ, Ֆրանսայէ, Ամերիկայէ, և այլն։

Բայց մատուցումին դժուարութիւնը օրըստօրէ կը դառնայ ահա դժուար, քանի որ ահազին և աննահանջ են նաև այս Հաստատութեան ներքին պահանջները, զորս անկարելի է անտեսել, զի հարկ է որ չցածքի ալը որպէսզի հոսի արբիւրը։ պէտք է որ կանգուն և կենդանի մնայ այս Տունը (և այդ կը լինի գիտակից և նուրիքալ Միաբանութեան մը ներկայութեամբ անոր մէջ), որպէսզի հասնի թէ՛ իր ներքին կարիքներուն և թէ՛ ազգին արտաքին պահանջներուն։ Եւ այս կատարելու և զայն զանց չընելու՝ երկայնիկ այդ աշխատանքը կարենալ ընելու համար պէտք է զիտնանք «ազաւել զՏէր հնձոցն զի յարուսցէ մշակա ի հունձս իւր»։ Եւ ի՞նչքան ի գործ դնել մեր բոլոր և լաւագոյն կարելին, որպէսզի հոգեւոր և ազգային ծառայութեան շնորհքը բազմապատկի արդիւնաւորութեամբ զայն ծառայող այս Հաստատութեան մէջ։ Ընծայեալներու թիւը միշտ

աւելի ոտուարանայ. ու անոնք որ կոչուած լուծը կ'ընդունին իրենց պարանոցներուն վրայ, իրենց առջև տեսնելով նախընթացներու խրախուսիչ օրինակը, հոգեւէր, ազգասէր, ուսումնասէր և պարտաճանաչ հոգևորականներու բացած ճամբէն կարենան քայլել անուայթաք:

Ներու՛ր ինձ խօսիլ առարկայօրէն և աւելի յոտակ բաւերով: Իրենց եկեղեցական ասպարէզին պատրաստութեան աւելի քան կէսը աւարտած ընծայեալներու նշանակելի խումբ մը ունինք մեր առջև, Հաստատութեան ապագայի յոյսերը. ուսանող են անոնք դեռ և կը հետևին դպրոցական դասընթացքի: ամէնուս պարտքն է սակայն՝ դիտնալ թէ մեծագոյն և կարևորագոյն դասը զոր պարտին անոնք ստանալ, այն դասն է զոր ամբողջ Միաբանութեան օրինակը պէտք է տայ իրենց. օրինակը հոգեւից, համերաշխ, հնազանդ, պարտականութենէ երբեք չխուսափող, բարեկարգ, լուրջ, անձնական կիրքն ու նկատումը հանրային օգուտին զոհող կրօնաւորներու, որոնց միակ մտածումն ըլլայ Աստուծոյ սէրը և Ազգին հոգը: Այն ատեն է որ այս Հաստատութիւնը պիտի կարենայ արդարացիել ամբողջ Հայութենէն իրեն մասին տածուած յոյսը, շարունակելով իր ծոցէն ծնունդ տալ արժանաւոր պաշտօնեաներու, որոնք անընդհատաբար երթան ծառայել Սփիւռքի մեր սիրելի ժողովուրդին հոգեւոր պէտքերուն:

Եթէ իմ ճառիս բոլոր միւս մասերը վաղն իսկ լրիւ պէտքէն ձեր յիշողութենէն, կը փափաքէի որ այս կէտը կարենայիք ունենալ միշտ ի յուշի: Շարունակ տառապած, ամէն օր դառնացած բայց յուսալքուած վերջապէս միշտ խոյս տուած իմ սրտին մեջ ծագոյն մխիթարութիւնը պիտի լինէր այդ ինձ համար:

Եղբարք իմ և սիրեցեալք. լցուած է վիշտի և չարչարանաց բաժակը, զոր անքննելի կամքն Աստուծոյ թոյլ տուաւ որ դարձեալ մատուցուի Հայ ազգին. դժբախտութիւնը իր բոլոր ձևերով իշած նստած է ամէն կողմ մեր ժողովուրդին կեանքին վրայ, ու հրաշք մըն է որ անիկա չէ կորսնցուցած դեռ ոչ իր Հաւատքը նախախնամութեան վրայ, ոչ իր Յոյսը իր ապագային մասին և ոչ իսկ Սէրը իր ներկային վերաբերութեամբ. առաքելութիւններ՝ որոնք մահէն չվախցող և նոյն ատեն իր կեանքի իրաւունքին կառչած ժողովուրդի մը հոգիին բարացուցական են:

Գիտենք ամէնքս թէ այդ առաքելութեանց ուսուցիչն ու դաստիարակը մեր ժողովուրդին՝ իր կրօնքն ու Եկեղեցին եղած են առաւելապէս իսկզբանէ մինչև ցարդ. ուսուցումի այդ գործին մէջ անշան չէ եղած ի վաղուց անտի Ս. Աթոռոյս բաժինը. իսկ հիմակ որ Կիլիկիոյ անմոռանալի Աթոռակիցին մահէն վերջ Ընդհանրական Հայրապետին անակնկալ և կոկծալի վախճանը կրկնապէս և խորագոյնս սգաւորեց Ազգն ու Եկեղեցին, մեզի կը ֆնայ առաւելագոյն նուիրումով փարիլ ազգային մխիթարութեան գործին: Ժամ է արդ, որ մեզի՛ ուղղուած համարինք աստուածաշունչ պատուէրը. «Ե՛ւ ի վերայ լերինդ բարձու, աւետարանիչդ Սիոնի, մխիթարեցէք, մխիթարեցէք ըզ-ժողովուրդ իմ, ասէ Տէր»:

Տա՛յր երկինք որ Ս. Աթոռոյս համար նոր սկսող այս տարեշրջանը խաղաղ, շինիչ և բարգաւաճ կեանքի մը բոլորումով մխիթարութեան և հոգևոր Կազդուրումի երջանիկ թուական մը ըլլար բովանդակ Ազգին համար:

Կ'աղօթեմ ի խորոց սրտի որ Այն Ամենակալին այդ ուղղութեամբ առաջնորդէ զմեզ ի զործս բարիս, ամէն:

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԿՈՒՍԱԿՐԹՆՈՒԹԻՒՆ

Եկեղեցական բարեկարգութեան վերաբերեալ հարցերուն շարքին՝ ամենէն ուշադրանքէն մին է անշուշտ «Հոգևորականութեան կուսակրօնութեան» հարցը, ինչպէս կը վերնազրէ զայն Զեկուցումը:

Հստ ումանց, եթէ կ'ուզէք՝ նոյն իսկ շատերու կարծիքով, ամենակարևորն է ան. զի քիչ չեն անոնք որ չեն կրնար ըմբռնել եկեղեցական բարեկարգութիւն՝ առանց եկեղեցականներու կուսակրօնութեան ինդիքին լուծում մը տալու. ու թերեւս սակաւաթիւ չեն նաեւ այնպիսիներ որ Բարեկարգութիւն ըսելով լոկ այդ հարցը կ'իմանան, իսկ անոր լուծման միակ կերպը կը նկատեն կուսակրօնութեան ջնջումը, անզգալաբար կամ ոչ՝ տարուած թերեւս այն մտածումէն թէ կաթոլիկ եկեղեցիին դէմ բարեկարգութեան փոթորիկը շղթայագերծող զործիչին սկզբունքներէն մին եւս եղաւ այդ, որուն ինքն իսկ տուաւ առաջին օրինակը:

Մենք լուրջ չենք զոտնէր այդպէս յախուռն զգացումով նայիլ ինդրոյն վրայ, և ուրախ ենք որ Զեկուցումին մէջ ևս այդ մասին շատ լաւ կշռուած դատում մը կը տրիք, որ, հետեւ՝ ամբողջական տրամադրութիւններէ տարուելէ, հարցը իր էութեան և բնութեան մէջ նկատի կ'առնէ ճշգրիտ արդարամտութեամբ, հակիրճ տողերու մէջ յստակօրէն մատնանշելով անոր ելքը, որո՛ւն կրնայ և պարտի յանդիլ ան:

Ըսենք նախ թէ ինդրը՝ եկեղեցադիտական տեսակէտով՝ վարդապետական ըլլալէ աւելի եւ առաջ՝ կարգապահական է, հետեւաբար եւ բանաւոր է պատմական ճամբով մօտենալ անոր:

Ո՛չ այսօրուան հարց է ան և ոչ քանի մը դար առաջուան. կը կարծենք թէ մինչև քրիստոնէական կեանքի աղբիւր՝ Աւետարանը՝ պէտք է վերանալ, անոր առաջին շարժումը դիտելու համար իր սաղմին մէջ: Սերգարե, «Ո՛չ ամենեւեմ բաւական են այլմ, այլ որոց տուեալն է... որ կ'առնուի է տանն խաչի» (Մտթ. ԺԹ. 11-12) վճիռին մէջ, որով մեր Տէրը եղբակցուց ամուսնական կեանքի բարդութեանց վերաբերմամբ փարիսեցիներէն իրեն ուղղուած հարցումի մը իր պատասխանը, ակնարկութիւն մը կայ այդ ինդրոյն. առանց բնազդին բռնելը հոս յառաջ բերելու, բաւականանանք ըսելով թէ անոնց իմաստն էր այս. բարձրօրէն զազափարակաւ նպատակի սիրոյն՝ սեռական կիրքը սանձադարելու բերումը անծանօթ զգացում մը չէ մարդկային սրտին. բայց ատոր համար անհրաժեշտ է հոգեկան յօժարութիւն և հզօր կամք. այսինքն մարդս իր ազատութիւնը կը պահէ ամուսնութեան հանդէպ ևս. թէև բնական և աստուածադիր վիճակ մըն է անիկա, բայց հոգեկան շարժառիթներէ յորդորուած՝ ներքի է անոր զանցառութիւնը, զոհողութեան դիտակցութեամբ: Անաւարկելիօրէն այս է աւետարանական ըմբռնումը կուսակրօնութեան նկատմամբ:

Նոյն այդ ըմբռնումն է որ, Թերեա աւելի հանդամանօրէն, կը պարզուի առաքելական գրականութեան մէջ։ Մէկ կողմէ առ Տիմոթէոս և Տիմոս Թուղթերուն մէջ «Պատրիս եպիսկոպոսին լինել միոյ կնոջ այր»ը (այսինքն անգամ մը միայն ամուսնացած) կը հաստատէ այն իրողութիւնը թէ հոգևորականը (եպիսկոպոս կամ քահանայ) կրնար ընտանիք կազմել, և «Պատրիսական է ամուսնութիւնն եւ սուրբ՝ անկողինն»ը (Եբր. ԺԳ. 4), «Լաւ է ամուսնանալ բան զշեռնույ»ը (Ս. Կորն. Է. 9), «Կանամբեացն պատուիրեմ՝ կնոջ յառնէ մի՛ մեկնել եւ առն զկինն իւր մի՛ թողույ»ը (Նոյն անդ 10, 11), և դեռ ուրիշ համարներ նոյն զուգիւն մէջ, կը ցուցնեն ամուսնական կեանքի ունեցած բարձր նշանակութիւնը քրիստոնէական զիտակցութեան մէջ. միւս կողմէ նախ ընդհանուրին և յետոյ այրիներուն և ամուսիններուն ըսուիլը թէ «լաւ է եթէ կայացնի իրեն զգա» (Ս. Կորնթ. Է. 8), և նոյն զուգիւն մէջ դարձեալ «Որ անկինն է հոգայ զՏնտն, եւ որ կանամբին է հոգայ զաւանդիս թէ ո՛րպէս հանդ լիցի կնոջ իւրում» (անդ 32, 33) խօսքերը կը ցուցնեն առաքելին կողմէ չափով մը զեթ կուսութեան ընծայուած նախամեծարութիւնը, ու այս ամէնուն վրայ դարձեալ յայտարարելը թէ «իւրամանկիւր ո՛ր զիւր ընտրես կայցի, ոմն այսպէս եւ ոմն այնպէս» (Ս. Կորնթ. Է. 7), յանկարծակիի չի բերեր զմեզ բնաւ սքանչելի այն լայնամտութեան մասին՝ որով մեծ Առաքելը կը յայտնէր իր մտածումը ամուսնութեան հանդէպ մարդկային ազատութեան վրայ։

Եկեղեցականներուն համար ամուսնական կեանքին հանդէպ՝ ազատ, իսկ կուսակրօնութեան նկատմամբ փոքր ինչ նախընտրական այս մտայնութիւնը շարունակուեցաւ քրիստոնէական Թուականի առաջին դարերուն, կոյս կեանքի վերաբերմամբ համակրութիւնը զգալապէս աւելի շեշտուելով սակայն, Այս համակրութիւնը նախ արտայայտուեցաւ կանամբի կեանքին դէմ սահմանադրուած սեղմումներով։ Առաքելին «միոյ կնոջ այր»ի սկզբունքը փորձուեցաւ ընդհանրացնել, թէ և ոչ յաղորդութեամբ, աշխարհականներուն մէջ ևս։ Անկէց է անշուշտ Բ. և Գ. ամուսնութեանց հանդէպ խորշանքը, որուն հետքերը կը պահուին դեռ Կանոնագիրքին և Մշտողին մէջ։ «Միոյ կնոջ այր»ի այդ սկզբունքը յետոյ ուզուեցաւ այնպէս իմանալ որ երէցը կամ եպիսկոպոսը եթէ քրիստոնեայ լինենէն կամ մկրտուենէն առաջ ամուսնացած և այրիացած էին, երէց կամ եպիսկոպոս ձեռնադրուենէն վերջ պիտի չկարենային ամուսնանալ, Խըստութիւնը այդ տեղ կանգ չառաւ ստկան. ձգտում յայտնուեցաւ պահանջելու, և պահանջուեցաւ նոյն իսկ որ ամուսնացեալ եպիսկոպոսը լքէ իր կինը կամ առ նուազն անշատ ապրի անկէ։ Բայց հնար չէր մարդկային բնութեան ա՛յնքան ընդակից վիճակ մը անձնական տեսութիւններով և երկրորդական ժողովներու մէջ որոճացուած որոշումներով շնչել քանդել։ Տերտուղիանոսի խօսքերէն կը հասկցուի թէ իր դարուն բազմաթիւ եպիսկոպոսներ կային, որոնք աւելի քան «միոյ կնոջ այր» եղած էին, այսինքն յալորդական բազմակնութեամբ ապրած էին, ու նազիանզացին կ'ըսէ թէ իր ծնած ատենը եպիսկոպոս էր իր հայրը։

Ինչ որ ալ լինի, սակայն, այս վիճակներ հետզհետէ կը սկսէին բացառիկ դառնալ. կուսակրօնութիւնը տակաւ առ տակաւ աւելի ցետին կը շահէր, առանց պարտաւորիչ ըլլալու՝ բայց միշտ աւելի յարգի նկատուելով։ Պատճառներ

կան մտածելու թէ ատոր շարժառիթներն էին ամուսնացեալ կղերին, իր ընտանեկան հոգեբուն մէջ արդարապէս մտասոյզ, իր պաշտօնական պարտականութեանց նուազ ուշադիր լինել կարենալը, երբեմն նոյն իսկ այդ ճամբուն վրայ՝ իրօնական ընչից մատակարարութեան մէջ տեսնուած զեղծումները և ընդհանուր առմամբ նեպոտականութիւնը, մինչ կուսակրօնութեան ոլորտին մէջ աչքի կը զարնէին նաւիրեալ, անձնուրաց և իրենց սրբութեամբ ու մտաւորականութեամբ ականաւոր դէմքեր:

Այսպէս կամ այնպէս, Գ-Գ դարերու ընթացքին, կողմնացոյցին սլաքը սկսած էր ուղղուել դէպի կուսակրօնութիւն, եկեղեցւոյ Հայրերէն նշանաւորագոյնները, յիշելով հոս անոնցմէ մէկ քանին միայն, Որոզինէս, Եւսեբիոս, Հերոնիմոս, Կիւրեղ Երուսաղէմացի, Ոսկեբերան, Հիպպոլիտ, նոյն իսկ Եպիփան, Եփրեմ զայն կը պանծացնեն, թէ և միշտ Պօղոսեան իմացումին գիծով: Նիկիոյ Տիեզերական ժողովին մէջ սեղանի վրայ կը հանուի հարցը. ընդհանուր քրիստոնէականութիւն մը կը յայտնուի էնպապալականութեան մեծամասնութիւնը գրեթէ պատրաստուած էր ընդունել որ ամուսնացեալ հոգեւորականները հրաժարին իրենց կիներէն, երբ իր սրբակեաց վարքովը ծանօթ եղբայրացի առաքապտական ծերունի կրօնաւոր մը ուժգին ձայն կը բարձրացնէ, ներկայացընելով այդպիսի որոշումի մը դժբախտ հետեանքները, ու կը փրկէ կացութիւնը: Գանգրայի ժողովը, անկէ վերջ, կը թոյլատրէ սարկաւազներու և քահանաներու միայն ամուսնացեալ կենցաղը, առաջինները արտօնելով նոյն իսկ ձեռնադրութենէն ետքը ամուսնանալ. իսկ, 400ին, Սահմանադրութիւն մը Առաքելոցը առաքելներուն բերանը պատուէրներ կը դնէ հրամայող՝ որ սարկաւազները, քահանաները և եպիսկոպոսները, եթէ դեռ ամուսնացած չեն կամ իրենց կիները մեռած են՝ չամուսնանան, իսկ եթէ ամուսնացած են և իրենց կիները ողջ են՝ ուրիշներու հետ չկենակցին, ինչ որ կը նշանակէ թէ անոնց չ'արգիւտի որ ամուսնական կենցաղը: Բայց, եթէ պէտք է հաւատ ընծայել Սոկրատի տեղեկութեանց, Թեապոյոյ, Մակեդոնիոյ, և Ելլադայի մէջ օրէնքի կարգ տնցած էր վերջերը որ ամուսնացեալ եկեղեցականները բաժնուին իրենց կիներէն:

Շարունակ ելեւէջող այս վիճակով է որ յարածփեցան միտքերը առաջին շորս դարերու ընթացքին, Արևելքի և Արևմուտքի մէջ հաւասարապէս, առանց կանոնապէս և վերջնականօրէն ստանալու կանամբի եկեղեցականութեան սկզբունքները, բայց առանց նաեւ կարենալու պաշտօնականացնել կուսակրօնութեան ի նպաստ առ հասարակ թաժուած զգացումները եւ բոլորովին պարտադիր ընել զայն հոգեւորականներուն:

Այս կացութեան մէջ փոփոխութիւն մը զգացուեցաւ Գ. դարէն սկսեալ, և եկեղեցական կուսակրօնութեան հարցը, թէ՛ Արևելեաններու և թէ՛ Արևմտեաններու մէջ, որոշ ձևի մը յանդիւր ճամբան մտաւ:

Առաջինները, որոնք կը թուէին շատ ազդուած ըլլալ Որոզինէսի մէկ խօսքէն որ կ'ըսէր թէ «Հոգեւորականները եկեղեցւոյ մէջ ալ կրնան զաւակներ ունենալ, բայց ըստ մտաց անոր՝ որ կը գրէր, Որդեակի իմ, զորս դարձեալ վերստին երկնեմ, միմչիւ նկարեցի ի ձեզ Քրիստոս» (Գաղ. Գ. 19), իրենց ուղղութեան նշանաբան ըրին «Առաքելական Սահմանադրութիւնք»ի, վերև

յիշուած յօդուածը, անոր մէջ եպիսկոպոսաց մասին եղած տրամադրութիւնը միայն իւրացնելով: Այս միտումին ոյժ տուաւ նաեւ Սոկրատէ եւ Սինիսիոսէ յիշուած այն աւանդութիւնը թէ Արեւելքի մէջ վաղուց քահանաները, եպիսկոպոսանալէն վերջ, ժուժկալ կենցաղի նուիրուած են:

✕ Բազում կողմերէ ծայր տուած սովորութիւնը ընդհանուր կանոնի յանգեցաւ ի վերջոյ, նախ քաղաքային եւ յետոյ եկեղեցական օրէնսդրութեամբ: 2. Դարուն (534), Յուստինիանոսեան օրինադիրը արգիւնց կանամբի քահանաներուն աստիճանի բարձրացումը, «Ձաւակ ունեցողը չի կրնար եպիսկոպոսանալ», այն պատճառաբանութեամբ թէ եպիսկոպոսը, իբրեւ հոգևոր հայր հաւատացեալներու, պէտք է գերծ լինի մարմնաւոր որդւոց հոգեւէն: Հետեաբար, եպիսկոպոսը՝ կամ կոյս պէտք է լինի սկիզբէն, և կամ, եթէ առաջուց արդէն ամուսնացած էր, պիտի չկարենայ մարմնապէս յարաբերուիլ իր կնոջ հետ. իսկ խոնարհագոյն աստիճանի վրայ եղած ամուսնացեալ կղերականները իրաւունք ունին շարունակելու իրենց ամուսնական կեանքը, միայն թէ ձեռնադրուելէ առաջ պէտք է ամուսնացած լինին. հակառակ պարագային, կարգադուրկ կ'ըլլան, իրենց ամուսնութիւնը չեղեալ կը նկատուի, և անկէ ծնած զաւակները ապօրէն կը համարուին:

Այս օրէնքը, մեծ մասամբ արդէն ժողովրդային-կրօնական հանրային զգացումէն ներշնչուած, է. Դարուն վերջերը, 692-ին, եկեղեցական նուիրադրծում ասացաւ Կ. Պոլսոյ Տրուլլեան ժողովին մէջ. եպիսկոպոսը պարտի վարել բացարձակապէս զգաստ կեանք մը, եթէ արդէն ամուսնացած է, կինը պիտի վանք մը քաշուի, իր ամուսինէն ընդունելով իր ապրուստը. քահանաները, սարկաւազները և կիսասարկաւազները պիտի չկարենան ձեռնադրուելէն վերջ ամուսնանալ, բայց եթէ կարգ առնելէն առաջ կարգուած են, արտօնուած են ապրիլ ամուսնական կեանքերնին, ըստ բանի Առաքեալին, որ կը պատուիրէ «կնոջ յառնէ մի՛ մեկնել... եւ առն զկին իւր մի՛ քողով»:

Այս եղաւ եկեղեցականաց կենցաղի հարցին առած վերջին ձեւ Յոյն և Արեւելեան միւս եկեղեցիներուն մէջ է. Դարէն սկսեալ, եւ կը շարունակուի ցարդ: Ասոր հետեանքը եղաւ բարձրագոյն աստիճաններուն՝ մի միայն կուսակրօն կղերին առջև բաց պահուիլը. ու յաջորդ Դարերը լոկ կողմնակի փոփոխութիւն մը կրցին աւելցնել այդ սովորութեան վրայ, ժողովրդական հանրային պաշտօնները յատկացնելով ամուսնացեալ կղերին, առանց սակայն որ ատիկա պատճառ լինէր անոնց եպիսկոպոսացման: Այդ փոփոխութիւնն ալ սակայն երկարատեւ չեղաւ. ու հովուական ասպարէզն ալ անցաւ կուսակրօն հոգևորականութեան: Այս վերջինին վրայ՝ իր մտաւորապէս աւելի պատրաստուած և ընտանեկան հոգեւէն և այլ կապերէ գերծ վիճակին համար՝ հանրային կարծիքը տեսաւ առաւելութիւններ, որոնք զինքը աւելի յարմար կ'ընծայէին այդ ասպարէզին:

* * *

ինչ որ ըսուեցաւ Ընդհ. Արեւելեան եկեղեցիներուն մասին, պէտք է նոյնութեամբ հասկնալ նաեւ մեր եկեղեցին համար: Նոյն ոգին և ըմբռնումի

Գր 1
1

միևնույն կերպն է արդարև որ վարած է մեր նախնիքները Եկեղեցւոյ կեանքին տեսակէտով այնքան կարևոր այդ հարցին՝ եկեղեցականներու կենցաղի խնդրոյն մէջ։ Այդ մասին թէև որոշ առեւաններ կը պակսին բուն մեր եկեղեցական-ազգային իրաւունքի իրր աղբիւր ծանօթ ժողովներու տնօրինութեանց և կանոններուն մէջ, բայց մէկ կողմէ Հայ Կանոնադիրքին մէջ ներմուծուած ըլլալը օտար և համաքրիստոնէական այն կանոններուն որոնց մէջ շօշափուած է այդ հարցը, միւս կողմէ յուստինիանոսեան օրինադրքին ազդեցութիւնը մեր իրաւական դրուածքեան վրայ, ինչպէս նաև կարգ մը պատմական հանգամանքներ յայտնապէս կը հաստատեն թէ Արեւելեան Եկեղեցիներու սկզբունքներն են որ ուղղութիւն տուած են մեզի այդ գետինին վրայ։ Այսինքն հայ կղերը իր ազատութիւնը պահած է ի սկզբան ամուսնութեան հանդէպ, առանց ենթարկուելու այս կամ այն կերպով պատճառուած սեղմումներու։ Բայց նոյն ատեն բաւական պայծառ կ'երեւի նաեւ կուսութեան և զգաստ կեանքի ձգտումը կամ պարտադրութիւնը այդ հնազոյն ժամանակներէն նոյն իսկ։ Լուսաւորչի և իր տոհմին պատկանող բոլոր կաթողիկոսներէն շատերուն կանամբի լինելը մինչև Ե. դար, բացորոշ կերպով կը ցուցնէ առաջին պարագան։ Բայց նոյն ատեն ի՞նչ յաջորդը նշանակուած ատեն, փոխանակ Վրթանէսի, որ իր երիցազոյն որդին էր և ամուսնացեալ, իր և ամենուն նայուածքը իր կրտսեր և կուսակրօն զաւկին, Արիստակէսի, ուղղուիլը պէտք չէ՞ միթէ նկատել ապացոյց երկրորդ պարագային։ Յետոյ Լուսաւորչի հոգևորական ասպարէզ մտնելէն վերջ իր կնոյ վանք մը մեկուսացած լինելու աւանդութիւնը, զոր կ'արձանագրէ պատմութիւնը, և ապա, Յուսիկի՝ կերպով մը հարկադրաբար ամուսնանալէն յետոյ՝ կարծես ստրկացած՝ մինչև վերջ այդ կենցաղին հանդէպ զգացած անսիրելութիւնը նշաններ պէտք չէ՞ նկատել բարձր գաստ հոգևորականներուն կողմէ զգաստ և ժուժկալ կենցաղի հակումի։

Աւելցնենք տակաւին թէ յաջորդ դարերուն իբր զաւակներու հայր ծանօթ եպիսկոպոսներու, զոր օրինակ Մեծն Ներսէսի Տեղապահ Խաչ եպիսկոպոսի և Խոսրով Անձեւացիի պարագաները կրնան բացատրուիլ այլապէս քահանայութենէ եպիսկոպոսացման հոսկիցութեամբ, ինչ որ արդարև կ'իմացուի Ս. Գրիգոր Նարեկացւոյ իր մօրը վաղամեռիկ եղած լինելու մասին իր Աղօթադրքին մէջ ըրած մէկ ակնարկութենէն։ Գալով սուելի վերջին դարերու մէջ, ըստ սա կամ նա յիշատակարանին, ամուսնաւոր եպիսկոպոսներու յիշատակումին, ատոնք պէտք է մեկնել իբրև օրինական անկարգութեան և բարուց անկաժութեան երևոյթներ, որոնք Լատին եկեղեցւոյ մէջ ևս պատահած են միևնոյն պատճառներով՝ կուսակրօնութեան օրէնքը հոն խստիւ հրամանակարգուելէն ետքն անգամ։

Ըստ մեզ, պարզ է, և անառարկելի նոյն ատեն, թէ Հայ Եկեղեցին այս հարցին մէջ սկիզբէն մինչև ցվերջ ընթացած է Արեւելեան իր միւս քոյր Եկեղեցիներուն որդեգրած ուղղութեան վրայէն, համաձայն զգալով զայն կեանքի և կրօնքի նկատմամբ դարբնու փորձառութեամբն իր մէջ կազմուած համոզումին, ինչպէս նաև այն պահանջին, զոր միջավայրի և այլ ընկերային առնչութեանց պայմաններ շինել են իր մէջն ու շուրջը։

Բայց խնդրոյն մասին մեր տեսութիւնը յայտնելէ առաջ օգտակար կը նկատենք դեռ անգրադառնալ և քանի մը տողերով ցոյց տալ նաև այն ընթացքը, զոր կուսակրօնութեան հարցը Արևմտեայ մէջ կատարեց Ե. Դարէն ետքը, մինչև որ վերջ ի վերջոյ յանգեցաւ այն դրութեան, ուր կը տեսնուի այսօր թիւով և կազմով մեծ այն եկեղեցին, որ Հռովմէականը կամ Կաթոլիկն է:

Մեծ պառակտումէն առաջ, որ Փոտի օրով, 858ին, իրարմէ դաւանաբանօրէն հեռացուց Յոյն ու Լատին եկեղեցիները, այս հարցն էր որ անոնց միջև զոյացուց բաժանումի առաջին ճեղքուածը. ու սխալ պիտի չըլլայ, կը կարծեմ, ըսել թէ կրօնքի պաշտօնէութեան կենցաղակերպին նկատմամբ անոնց մէջ կազմուած մտածումի կամ մտայնութեան այս տարբերութիւնը պզտիկ պատճառ մը չեղաւ ժամանակին հետ աւելի խորունկեցնելու համար այն խորոցը, զոր այլ և այլ, և հաւանաբար երբեմն անարժէք, շարժառիթներ պեղեցին անոնց միջև: Անձնականութեան կիրքը, անհատին ու մանաւանդ համայնքի մը մէջ երբ կը սկսի զոյանալ, կարելի չէ ըսել թէ ինչ թանձր փոշի կը փոթորկէ իր շուրջը՝ անհասկնալի դարձնելու համար երբեմն ամենէն բացորոշ ճշմարտութիւնները ու յաճախ անտեսանելի ընելու համար ամենէն յստակ և շիտակ զիծերը:

Նախապէս առաջին չորս դարերու և յետոյ յաջորդ երեք դարերու ընթացքին, մինչև ի մուսու եօթներորդին, մերթ ամուսնաւոր և մերթ կուսակրօն կերպերուն մէջ տարամիտուելէ վերջ, երբ Արեւելեան քրիստոնէութիւնը կանգ կ'առնէր վերջապէս միջին ձևի մը առջև՝ իր հասկացած թէ՛ ողջմտութեան և թէ՛ ողջախոնութեան տալ խորհելով իւրաքանչիւրին իր իրաւունքի բաժինը, անդին Արևմտեանը երկու կերպերէն միայն մէկին, կուսակրօնութեան, նկատմամբ հետզհետէ աւելի կը զօրացնէր իր յարումը, հակառակ որ ի սկզբան այնքան ջերմ չէր եղած իր եռանդը անոր հանդէպ:

Առաջին անգամ պաշտօնապէս արտայայտուեցաւ ան ի նպաստ կուսակրօնութեան՝ 300ին, Էվիրայի ժողովին մէջ, որոշելով որ ամէն ամուսնացեալ կլին (եպիսկոպոս, քահանայ, կն.) ընդ միշտ բաժնուի իր ընտանեկան կեանքէն: Սիրիկիոս պապը 336ին զուամբուած ժողովի մը մէջ հանդիսաւորեց այդ մտայնութիւնը, նոյն ոգով ընդլայնելով Հին և Նոր Կտակարաններու բոլոր այն տողերը որոնց մէջ կը կարծէր անոր միտող իմաստ մը տեսնել:

Քանի մը տարի վերջ Իննովկիստիոս Ա. նորոգեց այդ կանոնը, բայց սիրտերը բոլորովին պատրաստուած չէին հանդուրժելու համար հրամայուած խստութեանց: Ափրիկէ, Սպանիա և Կոլուա համակերպեցան, բայց վերին Իտալիոյ և Կոլուայի մէջ մասին եպիսկոպոսները, 401ին, Թուրինօ զուամբուած ժողովի մը մէջ, նուազ խիստ արտայայտուեցան կուսակրօնութեան մասին, ընտանեկան կեանքի արգելքը բարձրատիճան կլերին համար միայն զտնելով բանաւոր. նոյն միտքով արտայայտուեցաւ նաև Թուլէտի ժողովը: Ամբրոսիոս և Օգոստինոս իրենց մեծ հեղինակութեամբ ոյժ կուտային Պապական Իշխանութեան, որուն հակառակողները հետզհետէ կը խարանդէին պայանդաւորութեան վճիռով: Մինչև Ե. Դար, կիսասարկաւազները կուսակրօնութեան օրէնքին ենթարկուած չէին. նոյն իսկ Սիրիկիոս Թոյլատու էր եղած անոնց հանդէպ: Լեոն

Ա. նկատելով որ անոնք ալ, սարկաւագներուն պէս, Սեղանին ծառայութեան կը մասնակցին, հրամայեց որ անոնք ալ լքեն ընտանեկան կեանքը, իսկ եպիսկոպոսներուն և քահանաներուն վերաբերմամբ վերահաստատեց Սիրիկիոսի և Ինսովկինտիոսի անօրինութիւնները: Եկեղեցւոյ իշխանութեան հեղինակութիւնը պաշտպանելու նախանձախնդրութեամբ հանդերձ, Կոլուայի եպիսկոպոսները իմաստութիւն նկատեցին մեղմացուցիչ միջոցներ առաջարկել տրուած կանոններուն դէմ մեղանշոյններուն համար սահմանուած պատշիժներուն առթիւ. զոր օրինակ, փոխանակ կարգընկէցութեան՝ առկախում, անկեղծօրէն զվարձողները վերստին ընդունիլ ի քահանայութիւն և օրէնքը ընդունողներուն հանդէպ աւելի բարեացակամ վերաբերմունք: Այս մտօք Տուրսի, Որանժի և Ալլէսի ժողովներէն իրեն մատուցուած աղերսներուն ընդառաջելով՝ Լեան Ա. Թաւաթրից նոյն իսկ որ քահանայապետական կամքին համակերպող ամուսնացեալ հոգևորականներ կարենան բնակակցիլ իրենց կիներուն հետ, զանոնք ընդունելով սակայն իբրև ֆուր, իր բառերով՝ «մարմնական յարաբերութիւնները փոխելով հոգևորի»: Աւելորդ իսկ է ըսել, գրեթէ կատակերգական այս կարգադրութիւնը չկրցաւ բնաւ դարման մ'ըլլալ միշտ աւելի խորունկցող վէրքին:

Գրեթէ ամէն Պապի օրով, և զանազան առիթներով յաջորդ դարերուն մէջ յաճախ զուարուած ժողովներու կողմէ այս մտաին կատարուած բաղմամբիւ անօրինութիւնները ցոյց կուտան թէ ո՛րքան բուռն էր դիմադրութիւնը անոնց կողմէ նոյն իսկ որոնց կ'ուզուէին այդ վճիռները: Ու մերձաւորագոյն ազգականուհիներու հետ միայն ապրելու հրահանգը, յետոյ, հեռու սանձաարեղէ՛ փոխեց միայն զայլ թաղութեան տեսարանները: Ընդդիմութիւնը սաստիկ էր այն երկիրներուն մէջ մասնաւորապէս ուր զերման ցեղը տիրական էր թիւով և ազդեցութեամբ, բայց կացութիւնը բոլորովին միթիարական չէր միւս ազգերուն մէջ ևս: Ստոյգ է թէ եկեղեցական կեանքի այս վատթարացումին քիչ նպաստեցին քաղաքական վերվարումներէ յառաջացած ժողովրդային անկարգութիւնները և հանրային կեանքին մէջ ամէն օր քաղցկեղի արագութեամբ ծաւալող անբարոյութիւնը, ինչպէս Կարլովինկեանց անկումի շրջանին (Ժ. դար), երբ եկեղեցական կարգապահութիւնը իսպառ անշքացաւ. բայց անառարկելի է մանաւանդ սա իրողութիւնը թէ չարիքին բուն արմատը Եկեղեցւոյ վերին իշխանութեան մէջ էր. ան ժողովէ ժողով կանոններ, արգելքներ և պատիժներ բանաձևելու աճապարանքն էր ունեցած միայն, իր ուշադրութիւնը հեռուն ուղղելով միշտ, մինչ իր իսկ աչքին տակ, Հռովմի մէջ, եկեղեցականներ «գաւազկ»ներու կը կտակէին իրենց ինչքերը, Եկեղեցւոյ ստացուածքը . . . :

Իրերը շարունակեցին իրենց գնացքը բարձրեւ ճախճախուտքի մը մէջէն այսպէս մինչև ԺԱ. դար. աղէտքը տիեզերական էր դարձած և անդարմանելի նկատուելու չափ ծանր սաստկութեան մը հասած, երբ, ի սկիզբն ԺԱ. դարու վերջին քառորդին, Իբելգոր Ի. ուժեղ գաղութելով սանձեց փոթորիկը, հոգևորականներու կուսակրօնութեան սկզբունքը դաւանակէտի (*dogme*) վերածելով: Իր արձակած բանադրանքը անբարոյ և անկարգ կյերքին դէմ, և ժողովուրդէն աւանդէր դէմ՝ որոնք ներկայ կը գտնուէին անոնց մատուցած պատարագին և կատարած պաշտամունքին, արթնցած հանրային խղճմտանքին ուժովը նոյն իսկ փրկեց կացութիւնը: Առանց այդ հզօր գլուխին, Կաթոլիկ Եկեղեցին պիտի

չկարենար իր ծոցէն դուրս բերել եկեղեցական սերունդ մը, հինգ դար ետքը զինքը պաշտպանելու համար Բարեկարգութեան պատճառած մեծ ցնցումին առջև:

* * *

Տեսանք ահա հարցը իր էութեանը մէջ. ճանչցանք նաև անոր պատմութիւնը՝ իր զլխաւոր զիծերուն վրայ, այսինքն անոր ընթացքը ժամանակի ճամբուն վրայէն, մերթ սեպ եւ մերթ սաղապ արահետներէ, ու մարդոց վերաբերմունքը անոր հանդէպ, օր մը կամ դար մը առինքնող և դար մը կամ օր մը դժնեայ իր կողմերուն առջև: Խնդիր է հիմակ մօտենալ անոր արժէքին՝ իր պատմութեան լոյսին մէջէն, հասկնալու համար թէ էպպէս որքան համապատասխան է ան մարդկային հոգւոյն և եկեղեցական ծառայութեան գործին, և ինչչափ իմաստութեամբ է որ եկեղեցւոյ երկու կէսերը, Արեւելք և Արեւմուտք, կրցած են ըմբռնել և գործադրել զայն, իւրաքանչիւրը իր կերպով:

Չենք քաշուիր անգամ մըն այ կրկնելէ հոս թէ մեզի համար հարցը վարդապետական ըլլալէ շատ աւելի՝ կարգապահական է իսկապէս: Աստուածաբանութիւնը չէ ուրեմն որ պիտի կշռէ զայն. զայն պէտք է գնահատէ կեանքին ու կրօնքին առողջ հասկողութիւնը, մէկով միւսը փոխադարձապէս զօրացնել կարենալու իրատեսութիւնը ունեցող, այսինքն հոգևոր կեանքին մէջ ալ յաճախ գործնական սկզբունքներէն առաջնորդուիլ զիտցող ողջմտութիւնը: Այդ ոգին՝ բնութեան և բանականութեան իրաւունքներու հանդէպ մարդը և կրօնաւորը ըստ չափու տոտիճանի յարգանքի պարտադրող այդ ոգին է արդարեւ որ վարեց հաւատքի կեանքը առաջին դարերուն. ու եկեղեցին, ոգրելով հանդերձ գնոսաթիկեան այն մոլորանքին դէմ որ մարմինին ու մարմնական հակումներուն մէջ կը ցուցնէր չարիքին արմատը, երկկողմանի ծայրայեղութեանց առջև թուաբանելու համար, հետեւելով պօղոսեան պատգամին, սկիզբէն իսկ արտօնեց թէ՛ ամուսնաւոր և թէ՛ ամուրի հոգևորականութիւնը: Բայց քրիստոնէական կեանքին թիւով և կազմով, մտածումով և մշակոյթով յարաճուն յառաջատուութեան մէջ կարելի չէր ընդ միշտ անշարժ պահել հաւասարակշռութեան մէտը. ու եթէ չլինէին նախ թէրոսեան և յետոյ յուստինիանոսեան օրէնքները, այսինքն եթէ պետութիւնը իր ուժեղ ձեռքը չդնէր գործին վրայ, սիրտերն ու միտքերը, այսինքն կիրքերն ու տեսութիւնները պիտի յորդէին դէպի այս կամ այն կողմ, ու Արեւելքը շատ աւելի պիտի ենթարկուէր բարոյապէս այն շփոթ կացութեան, որ յետոյ երկար դարեր շուարումի պիտի մատնէր Արեւմուտքը:

Երկու կենցաղակերպերուն հանդէպ միջին ճանապարհի այն ձևը, զոր Արեւելեան եկեղեցիները նախ քաղաքային և դար մը վերջ միայն կրօնական օրէնադրութեամբ որդեգրեցին, բացարձակապէս արդար չէր և չէ անշուշտ, քանի որ հոգևորականութեան մէկ կամ միւս մասը կը զրկէ իր այս կամ այն իրաւունքներէն. բայց, արդարութիւն է միայն ըսել, շատ աւելի իմաստութիւն կայ անոր մէջ՝ կեանք ու կրօնքը իրարու հետ ներդաշնակելու և մէկը միւսով տկարացնել աւելի զօրացնելու տեսակէտով: Թո՛ղ չըսուի թէ ինչո՞ւ ուրեմն արեւմտեանք ամէն կերպով այսօր աւելի զօրեղ են քան Արեւելեանները. այդպիսի առարկութեան մը

ի պատասխան կը մատնանշենք միայն Դ-ԺԱ, ութգարեան այն տեղութիւնը ուր բարոյական զահալիժութեանքու ամենատիւր թատր դարձաւ Արամուտքի եկեղեցական կեանքը, և անդրազոյն ևս թերեւ մինչև Բարեկարգութեան նախօրեակը. որ է ըսել թէ այժմէր պէտք է փնտռել մէկին ներկայ անգորութեան և միւսին հգորութեան պատճառները:

Բայց որո՞՞նք մետալին միւս կողմը, կարելի չէ ուրանալ թէ կուսակրօնութիւնը հոգևորական կեանքի տեսակէտով ունի առաւելութիւններ. անոնց առաջին պանծացողն է Առաքեալն ինքնին, նախ իր անձով, յետոյ իր խօսքով «Որ անկիմն է՝ հոգայ զՏեառն, թէ ո՛րպէս հանոյ լիցի Տեառն, եւ որ կամամիկն է, հոգայ զաշխարհին, թէ ո՛րպէս հանոյ լիցի կնոջ իւրում... զի կոյսմ հոգայ զՏեառն, զի իցէ սուրբ մարմնով եւ հոգւով, եւ առնակիմն հոգայ զաշխարհիս, թէ ո՛րպէս հանոյ լիցի առն իւրում»։ այդ առաւելութեանց ըմբռնումովն է անշուշտ որ արեւելեան եկեղեցիները հոգևորական ասպարէզի բարձրագոյն աստիճանաւորներուն համար անհրաժեշտ կը նկատեն զայն, ու լատին եկեղեցին, անտարակոյս միեւնոյն զգացմամբ եւ մտածումով է որ այլամերժօրէն կապուած է անոր:

Աստուծոյ սեղանին հանապազորդ պաշտօնեան պէտք չէ պաշարուած լինի աշխարհիկ և ընտանեկան հոգերէ. անիկա պէտք է հայր լինի ոչ թէ քանի մը զաւակներու միայն, զորս կրնայ ունենալ ըստ մարմնոյ, այլ բազմաթիւ հոգևոր որդիներու՝ զորս նուիրական կոչումը պիտի յանձնէ իրեն. «հեշտակային այդ կուսական կեանքը» Պոսիւէի բառերով, աղբիւր մաքուր հայեցողութեանց, սուրբ կեանքի մը բոլոր առաւելութիւնները կրնայ իրականացնել հոգևորականին անձին վրայ:

Այս է, իր պարզագոյն ձևին մէջ, փոփոխութիւնը փոփոխութեանը բայց մանաւանդ լատին եկեղեցին, իր ճշմին պաշտպանեալ կուսակրօնութեան դատը։ Ու ճշմարտութեան շատ կարեւոր բաժին մը կայ այս խօսքերուն մէջ։ Ամենամեծ մասը այն բոլոր նուաճումներուն զորս քրիստոնէութիւնը ունեցած է ի վաղուց մինչև ցայսօր կեանքի բոլոր մարգերուն վրայ, զրեթէ ամէնքն ալ պտուղն են կուսակրօն նուիրումին։ Սրբազան գիտութեանց և գրականութեան, արուեստից և դպրութեանց, ուսուցման և դաստիարակութեան, բարեպաշտական և բարեգործական հաստատութեանց, հովուական և առաքելական գործունէութեանց դաշտերուն վրայ ընդհանուր առմամբ կուսակրօններն են որ փայլած են ու կը փայլին ցարդ իբրեւ անխնայ և անկեղծ մշակներ, բոլոր եկեղեցիներուն բայց մանաւանդ լատինականին մէջ։

Անկարելի է որ կանխորէ կեղեցականներ, որոնք, որքան ալ գիտակից և նուիրեալ, իրենց տուններն ու ընտանիքը մանաւանդ անինամ թողած ատենին «ի հաւատաց ուրացեալ եւ չար եւս քան զանհաւատաց» պիտի համարուէին ըստ մտաց առաքեալին (Ա. Տիմ. Ե. 8), այնքան ուժգին և շեմօրէն կապուին հանրային ծառայութեան գործին, որքան կուսակրօնները։ Սեղանիս վրայ, ունիմ գիրը հոգեզօգն և ազգասէր քահանայի մը, որ իր կեանքի ընկերուհին և սիրասուն զաւակէն հինգ ժամ միայն հեռաւորութեամբ տեղ մը ապրելուն համար կը կողկողի սրտին խորերէն, ու նոյն ատեն գրութիւնը դեռատի վարդա-

պետի մը՝ որ Ծայրագոյն Արևելքի հեռուները ծովէ ծով և ափունքէ ափունք իր կոծկոծումին մէջ իր հողիին երանութիւնը կ'երգէ: Կը գնենք հոս այս տողերը ոչ իբրև դարձումներ մէկին և ոչ իբրև տարփողանք միւսին, այլ իբրև պատկեր ճշմարտութեան, որուն մէջ իրական փաստեր կը խօսին:

Դարձեալ, եթէ միատեղականութիւնն է այն խորհրդաւոր զօրութիւնը ուսկից հաւատքը իր ամենէն կենդանի և մաքուր սնունդը կը ծծէ, վանքերն ու սուրբ կեանքի և գիտութեան նուիրուած միայնանոցներն են ուր ամենէն աւելի կը մթերուի այդ զօրութիւնը: Առանց անոնց՝ ոչ յոյն եկեղեցին պիտի ունենար իր Որդինէսները, Ոսկեբերանները, Բարսեղներն ու Կիւրեղները, ոչ լատին՝ իր Օգոստինոսները, Հերմիմոսները և Ամբրոսիոսները, և ոչ հայը՝ իր Մեսրոպները, Նարեկացիները, Շնորհալիները, Լամբրոնայիները և Տաթևացիները: Անոնք որ ճաշակն ու հմտութիւնը ունին եկեղեցւոյ պատմութեան՝ գիտեն թէ ի՞նչ արժած են այդ զուրիները իրենց ժամանակին մէջ իրենց եկեղեցիներուն և ի՞նչ կ'արժեն անոնք ցայսօր ընդհանուր քրիստոնէութեան համար, և թէ՛ առանց իրենց՝ ի՞նչ պիտի արժէին այն եկեղեցիները մասնաւանդ, ուր ծնան և զործեցին անոնք: Ուրնան, կաթողիկոսութեան այդ արքայապետ հովիտապետը, անկեղծ եղած է ճանչնալու համար Ս. Ֆրանսուա տը Սալի և Ս. Ֆրանսուա Տ'Ասիլի հոգեկան մեծութիւնը և ըսելու մանաւանդ թէ քողովականութիւնը երբեք պիտի չկարենար ծնիլ այդպիսիները: Խոստովանիլ հարկ է թէ ամուսնական կեանքը, օրհնութեամբ կնքուած, աստուածազործ սրբութիւն մըն է, ու ջանադիր ըլլալ որ անոր քաղցը լուծէն չխրտչին անոնք որ ընտրած են աշխարհի կեանքը. բայց անկեղծութիւնը ունենանք ընդունելու նոյն ատեն թէ կուսակիցօնութիւնը, շնորհաց սրբութեամբ ապրուած, գերազանց միշտ մըն է աստուածային ծառայութեան զործին, ուստի և հարկ է մակերեսային դատումներով չուսագեցնել անոր դերն ու արժէքը:

Ըսինք նախապէս թէ մեր տեսութեամբ կուսակրօնութեան խնդիրը կարգապահական հարց մըն է. մենք կը կարծենք թէ լատին եկեղեցին անոր նրկատամբ իր ջերմ յարումին իբր պատճառ ունի, վարդապետական տեսակէտէն զատ, կարգապահականն ալ: Անիկա այդ դրութեան հանդէպ շատ կանուխէն ունեցաւ. այդ վերաբերմունքը և ժամանակի ընթացքին մէջ երբեք չուսագեցուց զայն, որովհետեւ շատ կանուխէն իր մէջ երկնուած էր իր ապագայ հոգեւոր աշխարհակալութեան երազը, որմէ ոչ մէկ ատեն ուզեց հրապարիլ: Մեր նպատակը չէ հոս գնահատել կամ քննադատել լատին եկեղեցւոյ շատ յատկանշական ձգտումն այդ մասին: Կը յիշենք զայս հոս, գիտել տալու համար միայն որ անիկա լաւէտ պաշտպան կանգնեցաւ հոգեւորականներու կուսակրօն կենցաղակերպին, որովհետեւ անոր մէջ տեսաւ իր նկարագրէն անբաժան համարուած աշխարհակալութեան լաւագոյն զործիքը: Ու լէզէոններուն փոխարէն՝ որոնք քաղաքական Հռովմին բերին երբեմն օտար և հեռաւոր աշխարհներուն հպատակութիւնը, հոգեւոր Հռովմի հովանիին տակ կուսակրօնութեան ծոցին մէջ կազմուած կրօնական միախմբներուն բանականորէն արդարև անոր ապահովեցին ուշադրած նուաճումներ եկեղեցական գետնի վրայ:

Ու այս պարագան է որ պէտք է խօսի մեզի:

Դաւանական և կարգապահական մէկէ բաւականէն աւելի կէտերով կը տարբերինք մենք իրմէ, կաթոլիկ եկեղեցիէն. բայց այս ամէնը չ'արդիւր բնաւ զմեզ կանգ առնելէ, այս կէտին մէջ մասնաւորապէս, իր օրինակին առջև: Ըսել չենք ուզեր անշուշտ թէ պարտինք ամբողջովին որդեգրել իր օրինակը, կուսակցութիւնը բովանդակապէս ընելով կենցաղակերպ հայ հոգեւորականութեան, վերջ տալով կանամբի եկեղեցական կերպին: Ոչ. ամէն եկեղեցի իր գոյութիւնը կրնայ շարունակել իր նկարագրին իրեն պարտադրած ուղղութեան վրայ. մեղքերն, որուն վարչական կազմը, սկիզբէն ի վեր, հեռի լոկ կղերական լինելէ, ժողովրդականութիւն մ'ունի, ընդունակ չէ բնաւ այդպիսի փոփոխութեան մը: Հռոմէականին օրինակը պէտք է շեշտէ միայն մեզի կուսակցօն դրութեան պահպանութեան կարեւորութիւնը, այն վիճակին և սահմաններուն մէջ, ուր գրած է զայն մեր նախնեաց իմաստութիւնը:

Ամուսնաւոր եկեղեցականութեան առջեւ քարձրագոյն աստիճաններուն բացումը ներկայ պայմաններուն մէջ ջնջում միայն պիտի նշանակէր կուսակցութեան: Իսկ այսպիսի յախուէն տնօրինութեան մը հետեւանքը պիտի ըլլար եկեղեցական կեանքի մէջ ծաւալումը նպաստականութեան, որ ծանրագոյն ազէտքի մը առջև պիտի դնէր զմեզ ազգովին:

Ընտանեկան և ժողովրդային հովուութեան և պաշտամունքային կատարողութեան գործը անշուշտ չէ երբեք ո՛չ իբրեւ պարտականութիւն և ոչ իբրեւ արդիւնք. ու մեր կանամբի կղերը գեռ որքան աւելի զարգանայ, այնքան աւելի օգտակարապէս պիտի կարենայ ծառայել այդ գործին, մինչ իր կենցաղին հանգամանքները դժուար թէ ներդաշնակուին պահանջներուն վարդապետական եւ քարձրագոյն հովուութեան ասպարէզներուն, որոնց աւելի նպատակայարմար է կուսակցօն հոգեւորականութիւնը:

Այս վերլինին շարքերուն մէջ անպատրաստ և ապիկար անձերու գոյութիւնը պէտք է ծառայէ իբր փաստ հակառակ տեսութեան մը: Բարեկարգութեան գործը պիտի լինի տնօրինել այդ մասին կարեւորը, որպէսզի երկու շրջանակներուն մէջ եւս իրենց ասպարէզին և կոչումին արժանաւորները միայն ընդունուին: Ու արժանիքի համեմատ քարձրացում ըսելով պէտք է հասկցուի ո՛չ թէ քահանայութիւնէն եպիսկոպոսութեան կամ առաջնորդութեան ելլելը, այլ իւրաքանչիւրին՝ իրեն յանձնուած պարտականութեանց սահմանին մէջ ունեցած արդիւնագործութեան պատուով զնախաւորումը: Դեռեւք երէց, վարդապետաց դասուն, քահանայ մըն էր, հոգեւոր արժանիքով եւ գիտութեամբ այնքան ուշադրաւ, որ իր դարուն և պատմութեան մէջ իր անունովը կոչուեցաւ եկեղեցականներու այն խումբը որուն մէկ անդամն էր ինքը, ու որուն մէջ սակայն կային եպիսկոպոսներ ու ժամանակին կաթոլիկոսն ինքնին:

Կ'եզրակացնենք. ամուսնաւոր քահանայութիւնը անհրաժեշտ է Հայ եկեղեցոյ կեանքին համար, իսկ ամուրի հոգեւորականութիւնը՝ անոր գոյութեան պահպանութեան համար:

Այս բնութեամբ է որ մենք համամիտ ենք Զեկուցումին եզրակացութեան:

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ԱՄՈՒՐԻ ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆ

(Գ. ԿԻՐ. ՋԿՆԻ ԱՎՐԴԱՎԱՌԻ) (Ա. ԿՈՐ. Զ. 18-Ե. 10)

Անոնք որ կ'ուզեն զբաղիլ այս փշուռ հարցերով, անհրաժեշտ է որ ուշադիր վերածանուվի և վերլուծուի թեև ատարկայ ընեն նախ առաքելական գրականութեան այս հատուածը, զի ան է խնդրոյն ջրիստոնէական տեսակէտը պարզող ամենէն կարևոր վաւերականը (document), իրրեք ջրիստոնէական կեանքն ու կենցաղը, գործն ու ոգին ամենէն աւելի հեղինակաւոր կերպով ճանչցող և ներկայացնող անձնուորութեան մը խոհն ու խօսքը: Ոչ ոք արգարե առաքելաւրն չափ կրցած է իր դատումին կշիւը պահել՝ թերեւ գէտ կարծիքներու այն հակամարտութեան մէջ, որ այս մասին աւսնանքն զարեւել ի վեր մինչև ցայսօր յաճախ յուզած է միտքերը:

Հսենք անմիջապէս թէ այս երկու կենցաղակերպերն ևս սուրբ են՝ իր տեսութեամբ: Հազիւ թէ զգալի է նախնարութեանը զոր կը թուի ցոյց տալ ամուրի կեանքին համար, երբ կ'ընէ թէ կ'ուզէր որ ամէնքը կարենային իրեն պէս ապրիլ: Բայց ասիկա սկզբունքի մը յայտարարութեանը լինելէ աւելի իր կերպը բացատրելու անձնական զգացումը մըն է մանաւանդ լոկ: Բարոյական օրէնք մը չի հրամանագրեր, այլ իղծ մըն է որ կ'արտայայտէ, թեկադրութիւն մը, որ ոչինչ ունի ստիպողական Կուսութիւնը սուրբ է իրեն համար, ու պսոնկութիւնն է միայն պիղծ: Բարձր է իր գաղափարը մարմնիկ համար. այլուր յայտնելով իր այն կարծիքը՝ թէ ան ալ պիտի յարուսթիւն առնէ մահէն ետքը, փոյթ չէ թէ ի՞նչ կերպով, կը յայտնէ արդէն թէ ի՞նչ է իր զգացումը անոր վերաբերմամբ: Իրեն համար, ոչ միայն ընդունարանն

է անիկա կամ աշխարհի վրայ պահպանող մարդկային հոգիին, այլ նաև Տաճար Ս. Հոգւոյն. այս պատճառաւ մարդուն մեծագոյն հոգեւրէն մին պէտք է ըլլայ անոր սրբութիւնը: Ու անոր այդ սրբութիւնը՝ իր տեսութեամբ՝ կ'իրականանայ թէ՛ կուսու-

թեան մէջ որ գործ է անախտական և ամբողջովին նուիրումի, և թէ՛ նաև ամուսնութեան, որ մարմինը անբարոյ պղծուութեանց դէմ պաշտպանող միջոցներէն մին է յետ կուսութեան:

Յայտնի է թէ իր մտքին մէջ կուսուսթիւնը և ամուսնութիւնը իրարու դիմաբաժանեալ, այսինքն ներհակ վիճակներ չեն բարոյապէս. երկուքն ալ աստուածահաճոյ կենցաղակերպեր են: Իւրաքանչիւրն ըստ իւրում տեսակի կամ համաձայն զիրենք սպրող անձին խոսնուածքին, ընդունակութեան և կոչումին՝ երկուքն ալ սուրբ են, երբ մարդ զանոնք կ'ապրի արժանապէս. մին թէ միւսը սուրբ են, ոչ թէ մին ընդգէմ միւսին, այլ միանգամայն, կամ իւրաքանչիւրն իր տեղը. այսինքն երբ կ'ըսուի թէ կուսութիւնը սուրբ է, պէտք չէ ատկէ մակարերել թէ ամուսնութիւնը անսուրբ է. կամ երբ կը խորհուի թէ ամուսնութիւնը սուրբ է՝ պէտք չէ իսկոյն հետեցուի թէ ուրիշն կուսութիւնը անսուրբ է. երկուքն ալ սուրբ են հակադրութեամբ ոչ թէ իրարու՝ այլ պղծութեան, որուն զանազան ձեւերը յանուանէ յիշած է Պօղոս, մասամբ այս թուղթին Զ. 9-10ին մէջ և աւելի ընդարձակօրէն այլուր ևս:

Ամուսնական և ամուրի կեանքին նըկատմամբ Առաքելային տեսութիւնը բոլորովին, կամ աւելի պարզուած կերպով, է այն ինչ որ ցուցուած է Աւետարանին մէջ: Հոն ալ կուսութիւնը կը գովուի, ամուրիները կը համարուին սուրբ զանձինս իւրեանց արարին ներքինիս վասն արքայութեան երկնից». ու որպէսզի այդ գովեստը ալլամբոժօրէն առաքելական զրութեան մը ըմբռնումը չթելադրէ անոր մասին, կ'աւելցնէ իսկոյն, «որ կարողն է օրհնել» տարբրի. նոյնպէս կը մտածէ նաև Առաքելալը, երբ ամուրիութեան մասին իջ անձին օրինակը թեթեւակի լիմ յանձնարարելէ վերջ կը յարէ անմիջապէս, «Այլ իւրաքանչիւր ոք զիւր շնորհս ունի յԱստուծոյ»:

Կեանքի երկու ձեւերն ալ աստուածածաւաճոյ են ըսինք. իր մտածումն է աքսիկա. ինքն է որ երկուքին ալ յարմարութիւնը կամ ընդունակութիւնը կը կոչէ «շնորհ», այսինքն Աստուծոյ մարդուն և զած պարգև. ու եղբակացնող պատգամը

թէ Երկրորդն է տանել՝ տարցիկ՝ կը վճռէ հարցը. ոչ թէ մին միայն հարկադրական է և ոչ թէ միւսը ևս, այլ երկուքն ալ հաւասարապէս, ու երկուքն ալ, կը կրկնենք, ըստ արժանւոյն կենցաղուած ատեն ուսուցիչն ատեն, զի երկուքն ալ նուիրումն Աստուծոյ փառքին համար, երկուքն ալ արգելիչ անբարոյութեանց, որոնցմէ միայն պսակուած է կ'ազնարկէ հոս, որովհետեւ աւելի հանգամանորէն պիտի խօսի ամուսնական պատշաճից և պարտուց մասին:

Անոնք որ, կ'ըսէինք, կ'զբաղին այս փշուռ հարցով, պէտք է մատուցուին հարգուած Առաքեալին այս հատուածը, և յարգանք միայն պիտի զգան երկու կերպին համար ևս, պիտի հասկնան թէ երկուքն ալ նուիրական են. մին՝ ուղղակիքն է, որ ամբողջովին Աստուծոյ կ'ընծայէ քանք, հոգին և մարմինը միանգամայն, միւսը՝ զոմը, որ անձը Աստուծոյ ընծայած ատեն չի մոռնար նաև մարդը, թէ և միշտ վասն Աստուծոյ:

Ո՛րչափ իմաստուն և ողջախոհ է եղած սկիզբէն իսկ և է ցայտմ Հայ Եկեղեցւոյ տեսութիւնն ու դրութիւնը այս մասին, և ի՞նչպէս չարաչար կը սխալին անոնք որ կ'ուզեն թեր ելլել երկուքէն միայն միոյն:

Թ. Ե. Գ.

ՊԱՐԾԱՆՔԻՆ ԲՈՒՆ ՅԵՆԱԿԵՏԸ

(Բ. ԿՈՐ. ԶԿԵՒ ՎԱՐԳԱՎԱՌԻ) (Ա. ԿՈՐ. Ա. 25-30)

Մեզ փապուղիէ մը դէպի բաց դաշտը սուրացած ատեն, երբ վայրաշարժը անկիւնադարձի մը աղեղը բոլորեց, իր երկաթ ուղեգծին վրայ տեսնելով կարծես երկայն շարանը շքեղ և ծանր կարգերուն, որոնք իրմէ կ'առնէին իրենց շարժումին ոյժը, սաստկացուց յանկարծ իր հեքին թափը, աւելի ուժգնորէն շողի ցնցողելով իր շուրջը և վեր մղելով ծուխի թանձր դէղեր:

Երկար չտեսնեց սակայն անոր այս սեղանակն ու խորոխտանքը. ածխաբարձ կառքը որ անմիջապէս իրեն էր կապուած, ետեւէն զարկ մը տալով՝ թուեր էր ըսել անոր.

«Ի՞նչ պիտի կարենայիր ընել գուն իթէ ես չըլլայի . . . »:

Մինչ ամսակոյտը, հիմակ ալ ինքը հպարտ իր թաքուն զօրութիւններու զգացումովը, կը նայէր շարունակ բարձրացող ծուխին որ կ'առաջնորդէր հսկայական կառաշարքին, արեւ պահ մը պատռելով ամպերը, իր ճաճանչներուն հեղեղին տակ գլխից և հովին նիւտեց սև սխւնը, և յետոյ փռելով իր ոսկին ամուսններուն վրայ բռնատար սայլին, իր թէ ուղիւ էր ըսել անոնց. «Ի՞նչ պիտի ըլլայիք գուք, եթէ իմ գոլոս դարերու երկար ընթացքին երկրի ընդերքին մէջ ամսացուցած չըլլար ինկած ծառերը»:

Եւ սակայն արեւն ալ, հագիւ քիչ մը իր լուսապայծառ ջահը կտխած էր երկինքի մէծ զմէքն ի վար, ինքն ալ մասն նորէն ամպերու մռայլին տակ, զոգցնաւ ամօթահար՝ աստուածային ձայնէ մը որ սաստիկ էր զինքը. «Իսկ դո՛ւն ինչ պիտի կարենայիր ընել եթէ քու հնոցիդ իր բոցը տուած չըլլար համագոյքը ստեղծող անհուն զօրութիւնը»:

«Որ պարծին՝ ի Տէր պարծեսցի»։ Վերի պատկերին խորհուրդն է որ Առաքեալը կը պարզէ Կորնթացւոց թուղթին այս հատուածին մէջ։ Ով որ պարծիլ կ'ուզէ՝ պէտք է Տէրով անունով միայն պարծենայ։ Ճըշմարիտ քրիստոնէան իր ունեցած յաղողութիւններուն, իր կատարած յառաջգիւժութիւններուն, իր սենեցած առաւելութիւններուն մէջ ոչինչ պէտք է վերագրէ իր անձին. վասնզի կ'ունենանք այդ ամէնքը այն ատեն միայն երբ բարեք կը գործածենք այն կարողութիւնները, զորս Աստուած մեր ծնունդէն իսկ կամ յետոյ մեր կեանքի զարգացման ընթացքին կը պարգևէ մեզի։ Մինչ կը ձախողինք, կը յետադիմենք և կը նուաղինք, երբ չենք կրնար ըմբռնել այդ կարողութիւններուն արժէքը և ըստ այնմ պատկառ մնալ անոնց հանդէպ։

Քրիստոնէին համար ասիկա պէտք է ըլլայ ոչ թէ ողմտութեան հասարակ կանոն մը, այլ տրիական սկզբունք մը, իր փիլիսոփայութիւնը նոյն իսկ, աշխարհն ու կեանքը հասկնալու և բացատրելու բարձրագոյն իմաստութիւնը, Հսկառակը, ու-

նախամտութիւնն բոլորովին, կործանարար պիտի ըլլար մեր բարոյականին համար, վասնզի պիտի թոյլ տար որ մարդը կարենայ ինքզինքը նկատել իբրեւ ոչ մէկ բարձրագոյն զօրութիւնէ կախում ունեցող, առանց օրէնքի եւ անսանձ էակ մը, որ մերթ իր կիրքներուն է խաղալիկ եւ մերթ դիպուածին:

Թէ ճշմարիտ լաուութեանց եւ մեծութեանց աղբիւրը Աստուած է միայն՝ քրիստոնէութիւնն է որ մեզի կը սորվեցնէ զայս անառարկելի ստուգութեամբ: Բարիին յաւիտենական թագաւորութիւնը որ եկեղեցւոյ կեանքին մէջ կ'իրականանայ, երկրի վրայ հաստատուեցաւ՝ այսինքն ինքզինքը մարդոց պարտադրեց ոչ թէ մատղկային գիտութեանց կամ իմաստասիրութեան, այլ աստուածային յայտնութեան լոյսովը: Ու Աստուած իր իմաստութեան եւ զօրութեան հաստատման եւ տարածումին իբրեւ միջոց ընտրեց այնպիսի գործօններ, զորս մարդկային մտայնութիւնը պիտի ի բաց տարածեր թէր արհամարհանքով: Պէտք չունի առնիկա ազնուականութեան արկունով, բարձր զարգացման յատկութիւններով եւ ոյժի եւ

փառքի համբաւով պարծող անձերու: Իրեն կը բաւեն խեղճը, սկաբը եւ նոյն իսկ գերին: Որպէսզի մարդիկ հասկնան արդեօք թէ Աստուած է մեր փրկութեան միակ հեղինակը, եւ թէ ինք միայն կրնայ տալ մեզի իմաստութիւն եւ սրբութիւն . . . :

Այս է Առաքեալին մտածումը. եւ այս միայն կրնայ լինիլ անմերժելի ճշմարտութիւնը: Ո՛չ թէ ամբարտաւանները, անոնք որոնց միակ նշանաբանն է «Մ'ա, Մ'ա», կը տանին յաղթանակը կեանքին մէջ, այսինքն՝ ըստ Աւետարանի՝ «կը ժառանգեն երկիրը», այլ անոնք որ իրենց ամէն մէկ գործին սկիզբն ու վերջը կը մտածեն. «Աստուծո՛վ, Աստուծո՛վ», Առաջինները իրենց անաստուածի անզգամութեան մէջ ի վերջոյ չեն կրնար նշմարել եւ ըմբռնել թէ ո՛վ եւ ի՞նչ են իրենք: Մինչ վերջինները Աստուծոյ մտածումին լոյսովը կը հասնին ճշմարիտ ինքնաճանաչութեան: Մարդոց «յիմար» գառածը իմաստուն է, ու ճշկարօ համարածը՝ հզօր, Աստուծոյ չափանիշով: «Որ պարծին» ի Տէր պարծեսցի:»

Թ. Ե. Գ.

ԲԱՆԱՍՏՆՂՇԱԿԱՆ

ԿԸ ՀՐԱՄԱՅԷ ՓՈԹՈՐԻԿԻՆ

Շատ կը չարչարէի դուք իմերզիմնիդ նամիր բաներով. Անոր՝ որ կ'ուզէ քիչ, կեանքն եղանակ է միշտ աւելի: Աւելաւոր այս սիրոյ եւ ասելութեան ծով մըն է խրոսով, ու խաղաղութիւնն եւ ինձ հետ ունիմ. նայեցէի ինձի:

Ձեր յիմարական հրաշքներն ամէն՝ ծովն է կասադի, ու դուք կը կրուիք անոր դէմ բազում կերպերով դրժնեայ, Սակայն, նաւն՝ որուն մէջ եւ ձեզի հետ եմ, կը խաղաղի. Վասնզի կոծող ալիքներն կ'իյնան նրեանի վրայ:

Նուանելու համար ալիքներն, զիսեմ եւ բառեր վրսեմ. Շուանի հոգի ունեցէի, հոգին՝ կամ՝ քրոջուններուն. Տըւէի ձեռքերնիդ. հաւասք ունեցէի դուք ձեր վրայ, կ'ըսեմ, ու պիտի փախէ ինձ պէս ծովուն վրայ, մինչեւ տաս հեռուն:

Թրգ. Թ.

JEAN AICARD

ՔՈՒՆԸ

Հրաւարի մարդը, որ ունէր իր հոգւոյն մէջ
Աստուծոյ լի՝ քան այս երկինքն՝ ա՛յլ մի երկնասուն,
Ու սիրտին մէջ՝ արեւ մ', աղբիւր բոցի անեւջ,
Ու միտքին մէջ՝ հանգարս փայլող երջանկութիւնն,

Մարգ մը, որուն՝ փառքէն հինուած էր վերահկուն,
Ուղիղ միտքէ եւ ամենէն մաքուր վրեժէն,
Որուն խօսեալը ունէին փողոսիկի յըղկումն,
Մահիկին փայլն, ու կապրոյսին երկներն ամէն,

Ոյր՝ աղամանդ մըն էր ամէն մէկ բառը պերն,
Զորքս, ծրուած, կը ժողվէին աղբասներն խեղն,
Ոյր՝ խոսին մէջ՝ քայլը ծաղիկ ցանէր անվերջ,
Նայուածքն որուն՝ թող կը ցընցողէր հոգւոյն թլխեղծ,

Լոյսէ մարդուն վրայ այդ՝ գիշերը երբոր գար,
Մինակ, աղբաս մարդն այս, որուն սրտն Աստուած էր,
Պառկած անքնը, կը փքնուէր զուր տեղ մի քառ,
Ուր, քնանալու համար, գրչուին հանգչեցընէր:

Թրգ. Թ.

JEAN AICARD

ԲԱՆՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՆՇԱՆԱԳԻՐ ԿԱՐԳԱՑ ԲԱՆԻՑ

ԵԶՆԿԱՆ ԵՐԻՑՈՒ

Եփրեմ Ասորին կոչում է Մնացորդաց
գիրքը «Դպրութիւն Իբրամնու» և իր մեկ-
նութիւնը սկսում է այսպէս, «Մատենագիրն
Դպրութեան Իբրամնու, զի է մեկնութիւն
նորա Դպրութիւն» վարումն աւուրց թա-
գաւորաց Յուդայ»...

Սուքն «Իբրամնու» մասին է՝ որ Մնա-
ցորդաց գրքի ասորական անունն է։ Բզւն
Եբրայական անունն է Սեփեր Դիբրէ Հա-
յամիմ, Sopher Dibhrê Ha-yamim, որ յիշա-
տակում է Դ. Թագ. մէջ Մնացորդ բա-

նից գրեալ են ի գիրս բանից աւուրց թագա-
ւորացն Յուդայ», եւ ի Բեթլէմ Նիշան (կամ
βήταν τῶν ἱερέων (Դ. Թագ. ԺԴ, 18 և
28. մե. յաճախ.)։ Ուրեմն բուն հին անունն
է՝ գիրք բանից աւուրց, որ եփմանաւնք
փոխել են Մնացորդաց-ի։

Եբրայական անունն անցել է ասորերէն
նախ որպէս Դիբրեամին, Dibryamin, յետոյ
խանգարուել դարձել է Իբրեամին, ibryamin,
անգամ Բրեամին Bryamin, սկզբի դի, di
վանկի զեզչումով որն ասորի գրիչները չը-
փոխել են իրենց լեզուի համահնչիւն նախ-
գիր-ի հետ։ Եփրեմ Ասորին, մեկնութեան
հեղինակը հարկաւ գիտէր անունին ծագու-
մը և անպարտ է հետագայ աղճատման հա-
մար։

Հայ թարգմանութեան մէջ էս բառը
ներկայանում է արդէն ազնաւ ձեռով, Իբ-
րամն փոխանակ Իբրամն (աւելի ճիշդ

Իբրամին, Դիբրամին)։ Հաւանօրէն թարգմանիչը չէ պատասխանատու աղճատումին, այլ այդպէս է գտել իր առօրի օրինակում։

Արդ ճշգրտութիւն Իբրամինու՞ համապատասխանում է Sepher dibryamin, ուր զգալիութիւն նշանակում է sepher օգիրքը։ Յաջորդող խօսքերի մէջ՝ «զի է միկնութիւն նորա դպրութիւն» վարումն աւուրցո՞ւ, պարզ չէ թէ ինչ միտք ունի «Դպրութիւն» և ինչ է պաշտօնը կցորդ «վարումն»-ի։ Եթէ դպրութիւն այտտեղ ևս նոյն sepher-ն է և ուրեմն «վարումն» է զուգակշիռ dibhrey-ի, պէտք է որ սպասել որ «վարումն» զրուած լինէր այս դիրքում սեռական հոլովով և ո՛չ ուղղական։ Իսկ ենթադրել թէ այտտեղ «դպրութիւնն» է ներկայացնում dibhrey և «վարումն» է լոկ բացայայտիչ, նշանակում է ընդունելի որ միեւնոյն բառը միեւնոյն պարբերութեան մէջ երեակի առումով է գործածուած։ Այս անհաւանական է։

Գերադասելի է առաջին ենթադրութիւնը։ Քերական անհարթութիւնը կը վերանայ եթէ «Դպրութիւն» կարգանք «Դըպրութեան», Մատենապետի «զգրութեան Իբրամինու զի է միկնութիւն նորա (մատենագրի) դպրութեան» վարումն աւուրցո՞ւ այսինքն հեղինակի գրքի (անունն) միկնութիւն է «վարումն աւուրցո՞ւ» Կամ պէտք է հաշտուիլ քերական անողորմութեան հետ և հասկնալ այսպէս։ «զի է միկնութիւն նորա (Իբրամինու)՝ դպրութիւն «վարումն աւուրցո՞ւ» Այսպէս թէ այնպէս մեզ հետաքրքրող «վարումն» համազօր է dibhrey բառին և աւուրց՝ yamin՝ օթխանստեք, ինչպէս յիշեցինք, թարգմանիչ են այս բառը λόγιος, մերոնք հաւատարմութեամբ՝ «բան» Իբրամին = «բանք աւուրցո՞ւ», λόγιος փառք։ Արդի եբրայագէտների կարծիքով dibhrey նշանակում է «իրք, գործք», ուրեմն իրք «աւուրց թագաւորաց», թագաւորների կեանքը, անցուդարձը՝ «վարումն աւուրց» = աւուրք վարեալք, ապրած, քաղած օրեր թագաւորների վարքը, վարմունքը։ «Վարումն» եզական բառ է և հաւանօրէն կազապարուած պահալա վարիչն varis'n բառի վերայ որի՝ ի՞նչ ածանցը հաւատարագօր է հայերէնի ուլմի-ի որպէս կազմիչ բայանունների։ Վարիճ՝ նշանակում է վարք, կինցաղավարութիւն։ Նիբերք յայտնի իրանագէտը varis'n համեմա-

տում է հայերէն «վարք»-ի հետ, բայց կազմութեամբ տեղի համապատասխան է «վարումն»-ի (H. S. NYBERG, Nilfbuch des Peh-levi, II, p. 233)։

Միանգամայն հաւանական է որ նշանագրի հեղինակ գիտէ «վարումն» բառը եփրեմի թարգմանութիւնից։ Պակաս չեն նման օրինակներ երբ հետնորդները քաղում են հին մատենագիրներից սակաւածանօթ բառեր։ Ազաթանգեղոսի «զուարճ փակ»-ը երեւան է դալիս Մովսէս Կաղանկատացու մօտ, Նւսեբիոսի Ուլլարտիճը՝ Թովմաս Արծրունու մօտ։ Այսպիսի բառեր անուանել դասական չէ կարելի, որովհետեւ դասական լեզուի մէջ ընդունուած և հանրածանօթ չեն։ Եփրեմի թարգմանութիւնը պատկանում է յետեզնիկեան շրջանին և «վարումն», որ Եփրեմից է անցել նշանագրի, տանում է մեզ բոլորովին հաճախ եզրակացութեան քան Հ. Ա. այն է որ նշանագրի հեղինակը յետեզնիկեան շրջանի մարդ է և չէ կարող ինքն եզնիկն լինել։

Այսպէսով փաւստոսից քաղած մատք ոչ մի նկատումով՝ լեզուի թէ ոճի, հիմ չեն տալիս եզնիկ Կողբացու վերաբերելու։ Ինչ վերաբերում է այն տողերին 60-79 ուր յիշում է Կոմէսների, Վաւաշագուց և Արտաշէս թագաւորների, այլ և՛ մարդ պանների իշխանութիւնը, նրանք ևս օտար են եզնիկ Կողբացուն։ Կոմէսների պաշտօննութիւնը տեւեց Հայաստանում մինչեւ 529 թուականը, ինչպէս պայքար ենք մեր «Հայաստանը Յուստինիանոսի դարում» աշխատեման մէջ։ Հետեւապէս եթէ հեղինակը ասած լինէր՝ Կոմէսը կալան «մինչև առ մեզ», կարելի էր եզրակացնել որ նա գրել է մինչև 529 թ. քանի որ չի ասում «մինչև առ մեզ», Կոմէսների յիշատակութիւնը ժամանակագրական արժէք չունի, ինչպէս չունի խորհնացու մօտ։

Մարդպանների համար ասուած է որ կալան «մինչև առ մեզ» և ասուած է երկու անգամ, Վաւաշագուցից յետոյ և Արտաշէսից։ Առաջինից Հ. Ա. հետեւցում է որ նշանագրից գրուած պատի լինի յեթացս տաննամեայ շրջանի որ Վաւաշագուցի և Արտաշէսի մէջ կ'իյնայ, այն է ընդ մէջ 409-420 տարիներին։ Իսկ երկրորդ յիշատակութիւնը յաւելուած է համարում հեղին-

նախկին կամ ուրիշ կողմէն 430-442 տարիներին մէջ, Վլասնիկի իր 413-ին մարզպան կարգուեցաւ Վասակ, որ Պարսիկ մարզպան չէր կրնար նկատուիլ»:

Սխալ հաշիւներ են Լ. Ա. մոռացել է որ Վռամշապուհին և Արտաշէսին մէջ «ոչ հարուստ քամք» կային և ո՛չ որ և մարզպան, թուզթէ «մարզպան»։ Վռամշապուհին յաջորդեց Խոսրով երկրորդ անգամ և կարճատե թագաւորութեամբ և ապա Յազկերտ թագաւորեցոյց զիւր որդին Նապուհ, ինչպէս վկայում է Ղազար, «ի տեղի Արշակունիոյն»։ Շապուհ Պարսիկը մարզպան չէր, այլ թագաւոր և մեռաւ 421 թուին իր հօր հետ միաժամանակ։ Ապա թագաւորեց Արտաշէս, իշխեց վից տարի։ Այնուհետեւ «մարզպան» կալան», այսինքն սկսեց մարզպանական շրջանը։ Պատմա-կանօրէն միայն վերջին յիշատակութիւնն է ճիշդ. առաջինը՝ զբլի անուշադիր կրկնա-գրութիւն է, (ինչպէս 19-րդ տողի՝ «յետ նորին թագաւոր», որ սխալ կանխագրութիւն է 30րդ տողի)։ Մարզպանական իշխանութիւնը վերացաւ Սասանեանների կործանումով և ուրիշ մարզպանք կալան Վիւսինա առ մեզօ խօսքը աւելի բան չէ լիազօրում կարծիք քան որ հեղինակն ապրում էր մինչև Սասանեանների անկումը և դարի կէսին։

Կոմէններից մինչև Սահակ հատուած ի բովանդակութիւնը յայտնի է Ղազարից և Կորնիւնից, բացի Ասպուրակէս, Մասրովպ և Կոմէսը։ Փաւստոսից առնուած կտորի մէջ՝ Ասպուրակէս է ինչպէս Փաւստոսի մօտ է։ Ասպուրակէս ուրիշ աղբիւրից է։ Նաւանապէս Մաշթով Մասրովպ առնուր որ թեքեա առաջին անգամ այստեղ է պատահում (Հմտ. Գիբ Կայսերաց, էջ 57, Մեսրովք և Մասրովպ ընթերցումները)։ Նշանադիր գործ է ածուած այստեղ այլ և այն իմաստով ինչոր Կորնիւնի և Ղազարի մօտ, տարի նշանակութեամբ և ոչ նշանակութեան, ինչպէս խորագրում։ Ապացոյց որ ուրիշ աղբիւրից է օգտուել հեղինակը, Դժբախտաբար Ղազար Փարպեցու առաջին գիրքը խաթարուած է, մի ստոր ձեռք վրայից անցել և և չգիտենք, արեւօք կոմէնների և Ասպուրակէսի մասին յիշատակութիւն չի եղել նախ քան բնագրի խանգարումը։

Երկու հատուածների տարբերութիւնը

բացատրում ենք ուրիշ նրանով որ տարբեր աղբիւրներից են ջաղած, մէկը՝ Փաւստոսից, միւսը՝ Ղազար-Կորնիւնից առաւելապէս, բայց երկուսի հեղինակը մի անձն է և այն որ պատմում է Հռիփսիմէի նորագութեան պարագան որպէս ականատես, այսինքն Եղնիկ երէցը։

Համամիտ չենք որ Հռիփսիմէի նորագութեան հատուածը ճշունի որեւէ առնչութիւն առաջին մասի հետ։ Առնչութիւն կոյ և շատ սերտ։ Եղնիկ երէցը Աղաթանգեղոսի գործը ընդօրինակելուց յետոյ բարեցանկութիւն է ունեցել ի շահ իր ընթերցողներին հակիրճ տեղեկութիւն տալ Տրդատի և Ս. Գրիգորի յաջորդների մասին։ Աղաթանգեղոսի նիւթը միայն Տրդատի և Ս. Գրիգորի պատմութիւնը չէ, այլ և Հռիփսիմեանց նահատակութիւնը։ Ուստի Ս. Սահակի գրական գործունէութեան յարելով և նորա լինարարութիւնը, յիշում է որ Լուսաւորիչի շինած վկայարանը նորոգուել է նախ Ս. Սահակի և ապա Կոմիտասի ձեռքով։ Ս. Սահակի նորագութեան համար գրաւոր աղբիւր է ունեցել, քանի որ յիշում է վանաք երէց Արդայի անուանը։ Իսկ Կոմիտասի օրով կատարուած նորոգութիւնը և կոյսերի տապանի բացումը Եղնիկ պատմում է որպէս ականատես։ Նորա պատմածը կախում չունի ոչ Սիւրենոսի համաման հատուածից և ոչ Վրթանէս քերթողին կորսուած գրութիւնը որ որպէս թէ պատմուած էր Վլասնի շինութեան վկայարանի Հռիփսիմեանց ի Կոմիտաս Կաթողիկոսէն։ Վրթանէսը մեռած էր տարիներ յառաջ երբ Կոմիտաս Կաթողիկոսացաւ և ապա ուրիշ չէր կարող Կոմիտասի նորագութեան մասին բան գրել։ Վճայկազեան բառագրքի յիշած պատմութիւնը, ինչ և լինէր նրա բովանդակութիւնը, թիւրիմացութեան է կրում Վրթանէս քերթողի անունը։

Սիւրենոսի հատուածը Հռիփսիմեանց մասին ևս անկախ է Եղնիկից և պատկանում է Սիւրենոսին։ Այս առթիւ եղած կասկածները ձրի են։ Հատուածը ղետեղուած է Կոմիտասի՝ Մոգեստի գրած թղթից յետոյ և անտարադիւս Սիւրենոս պարտական է այդ հատուածը այն աղբիւրին որտեղից հանել է նրա թղթակցութիւնը Մոգեստի հետ։ Երևում է, թղթի վերջը յիշատակարանի ձեւ

ևով պատմուած է եղել կոմիտասի կատա-
րած նորոգութիւնը Հոլիփոլմէի վանքի։
Սեբէոսի հատուածը հեղինակը ևս ականա-
տես է, բայց տարբեր անձ է քան Եղնիկ
հրէցը։ Երկուսի հաղորդութեան մէջ զգալի
զանազանութիւն կայ և մինչև անգամ հա-
կասութիւն։ Մէկը ասելով, նորոգութիւնը
տեղի է ունեցել խոսրովի 29րդ տարին,
այն ինչ միւսն ունի 28րդ տարին։ Սեբէո-
սի մօտ կոմիտաս առհ համարձակեցաւ բա-
նայր Հոլիփոլմէի տապանը և միայն կնքեց
իր մատանիով, ինչպէս արել էին նոյնը Ս.
Գրիգոր և Ս. Սահակ։ Ընդհանուր նշանի
հաւատացնում է որ Ս. Գրիգորի ձեռ-
քով պատած պատանին մէջ առղը և ան-
քակ» էին մնացել խառնակք յաւորիցն նո-
վին հանգիթովը և թէ ինքը չօգտփել է իր
սխալ ձեռովք» (= Ձեռաւք), որից երևում է
որ տապանը բաց է արւում։

Սեբէոս չգիտէ զոնէ չէ յիշում թէ ով
էր այն ժամանակ Հոլիփոլմէի վանահայրը,
Եղնիկ գիտէ որ կամովէն էր, կամովէն յի-
շեցնում է կամ յիշով և կարծես ասորական
անուն լինի։ Բայց հաւանական է որ սխալ
գրութիւն է փոխան Սամուէլի, ինչպէս ար-
դէն ենթադրել է Հ. Գաթրճեան։ Արգարե
խոսրովի 17րդ տարին, Աբրահամ Կաթողի-
կոսի ընտրութեան, Հոլիփոլմէի վանահայ-
րը կոչուում էր Սամուէլ և կաթողիկէի (և ոչ
կաթոլիկէի) ինչպէս տպուած է) վանահայ-
րը՝ Աբրահամ (Գրիգ. Թղթաց, էջ 51)։

Հ. Ակինեան զփառութեան է բախում
իր տեսութեան հետ հաշտեցնելու ճեմնա-
գրի վերջին կարճ յիշատակագիրը՝ «եղիցի
Եղնիկան ի թարգմանիչ զգիրս զայս»։ Եթէ
խորագրի Եղնիկ երէցը է Եղնիկ Կողբացին,
ո՞վ է այս վերջինը։ Հ. Ակինեանի կարծի-
քով, յիշատակարանը անհարգաւոր է, որ-
պէս թէ ոմն գրիչ իր կողմէն աւելացրել է
որպէս մաղթանք։ Այսպէս է մտածում ու-
րովհետեւ թարգմանիչ բառը գործ է ածուած
այստեղ յօրինելու իմաստով, ինչ որ խորթ
է Կողբացուն։ Այո՛, խորթ է Կողբացուն,
բայց ո՛չ Եղնիկ երէցին։ Կարելի էլայ այն-
հող ենթադրութեան։ Յօթնհորդդ դարու
մի համբակ գրիչ որպիսին է Եղնիկ հրէց
կարող էր թարգմանիչ = յօրինիլ բառով որա-
կել իր կարկատած գործը։ Արդէն դասա-
կան կոչուած լեզուում թարգմանիչ չէ նշա-
նակում միայն թարգմանիչ, այլև մեկնիչ։

Եփրեմ Ստորու երկրից մէկը կոչուած է
Թարգմանութիւն Աւեստանի (հատ. Բ. 261-
345) որ ամենեւին թարգմանական բնոյթ
չունի այլ նուիրում է Դրիստոսի առա-
կաւոր խօսքերի բացատրութեան, մեկնու-
թեան։ Հետագայում՝ կիրարկել նաև «կաղ-
միլ յօրինելու իմաստով օտարոտի պիտի
չլինէ։

Հետեւելով քայլ առ քայլ Հ. Ակինե-
անի դիտողութիւններին և դատողութիւն-
ներին հասանք նրա վերջին և ծանրակիւ
փոխտարկութեան, հիմնուած ճեմնագրի
սկզբի «մինչև առ միզ» խօսքի վերայ։ Սա
է արժանապատիւ բանասէրի տեսութեան
եւակէտը։ Այստեղից է ծագել Եղնիկ Կող-
բացուն ընծայելու գաղափարը։ Արգարե,
երբ մէկը խոստանում է գրովի Տրգատի և
Ս. Գրիգորի յաջորդութիւնը «մինչև առ
միզ», կարող է կարծել տալ որ խոստացու-
ղը ապրում էր վերջին թագաւորները՝ վառմ-
շապուհի և Արտաշէսի օրով։ Այդպէս էլ
հասկացել է Հ. Ակինեան և հետեւողաբար
ստիպում է ժխտել նշանագրի խոշորա-
գոյն մասը, այլ գրչի գործ համարել ոչ
միայն տաճարի նորոգութեան հատուածը,
այլ և այն մասը, ուր յիշուած է Եղնիկ Կող-
բացու անունը։ Արձանի և կորկնի հետ։

Սակայն այս յօշոտումից յետոյ երկից
մնում է միայն մի բեկոր որ նոր բան չէ
տալիս, այլ քաղուածք է փաւտտոսից, և
ուրիշմ անարժան Կողբացու վճիտ անունան
և փայլուն հռչակին։ Հ. Ա. նոր միտք է
յղացել, որբարբել խորագրիւ ճշնանագիր
կարգաց ի բանից Եղնիկան հրիցուն, այս
են թէ Եղնիկ աւելի մեծ պատմական ճշմուն-
է գրած եղել և այնտեղից է հանուած
ճեմնագրի առաջին մասը։ Արբաբորութիւնը
անյաղող է լեզուական տեսակէտից, Նեա-
նագիր Կարգաց — ոչինչ չէ նշանակում, և
ենթադրութիւնը չէ ծառայում պարզելու
խնդիրը այլ աւելի բարդացնում է անգոյ
անյայտով։ Երբ բանասիրական լուծումը
յանգում է ad absurdum, նշանակում է եւա-
կէտը սխալ է եղել և ստուգութեան պէտք
ունի։ Եւակէտը խորագրի «մինչև առ միզ»
խօսքն է։ Կարծում ենք, հնարաւորութիւն
կա՞յ այլ կերպ հասկանալու։

Նեանագրի ճիշտ այն մասը որ վէճին
նիւթն է սերտ առնչութիւն ունի Διωγητος
կամ Narratio de rebus Armeniis յոյն գործի

կես: Յոյնը թարգմանութիւն է հայերէն Մի բնագրից որ կորսուած է: Թարգմանութիւնը կատարուած է նոյն եօթներորդ դարու վերջերին մօտ 692 թուին Սահակ Զորափորեցի կաթողիկոսի օրով: Բովանդակութիւնը կրօնական է, նուիրուած Հայ-Բիւզանդական եկեղեցական վէճերին: Սկզբի մասը, որ վերաբերում է Տրդատի և Ս. Գրիգորի յաջորդութեան, յար և նման է մեր Նեանագրին և անկասկած առնուած է այնտեղից: Մեզ հետաքրքրողն է մասնաւորապէս խորագիրը, բայց նախ տեսնենք ի՞նչ է պատմում Տրդատի և Լուսաւորչի յաջորդների մասին: Յիշելով որ Նիկիոյ ժողովը տեղի է ունեցել Կոստանդին մեծի ժամանակ, Տրդատի 34րդ և Ս. Գրիգորի Վերապէն ելնելու 20րդ տարին և որ ժողովին ներկայ է եղել Արիստակէս, շարունակուած է այսպէս, որ թարգմանութեան բնուէն:

«Եես նորա Վրթանէս որդի Գրիգորի, Յուսիկ, Փառնեղանէ տօն 'Ασπρακων τῆς 'Ασπιστάς κώρας, այսինքն յ-Ասպրակաց (= Վասպուրական) յԼշուրշատ գեղջէ: Ապա սուրբն (ծ'ծաս = առաքելն) Ներսէս Ապաթաւորք Հայոց՝ Ոսորով, Տիրան, Առակ, Վարադադատ (= Վարազդատ), Աշակ, Յաւուրս սորա բաժանեցան ընդ երկուս Հայք, յորում ժամանակի շինեցաւ Թէոդոսիոսպոլիս ի մեծէն Թէոդոսէ կայսրէ որում հնազանդեցաւ Առակ արքայն Մեծաց Հայոց: Իսկ Ոսորով եկաց — ընդ իշխանութեամբ արքային պարսից Շապհոյ — թագաւոր յերկրին Հայոց զոր և յետ ամաց չորից ընկէց նոյն Շապուռ: Եսան մեծի Թէոդոսի եղև սուրբ ժողովն ի Կ. Պոլիս հարիւրևիսուն հարց սրբոց ընդդէմ Մակե-

դոնի հաղմարտին և նզովեցին զնա: Ի Հայս սուրբն Ներսէս էր յաւուրս յայնոսիկ: Եւ խոստովանութիւնն հաւատոյ մի էր և նոյն զոր ընկալան ի սրբոց հարց առ Թագաւորաւն Վասմապետով և առ որդւով նորա Արսաեդ-իւ և յետ այսորիկ իշխեցին Հայոց Մարգարեքս:

Նմանութիւն, աւելի ճիշտ, նոյնութիւնը Նշանագրի հետ, ակներև է: Յապաւումներ կան դիտաւորեալ թէ պատահական, ինչպէս Պապ' Զուէն, Շահակ և Ասպուրակ, բայց կարեւորը պահասորդը չէ: Նշանակալից է Արշակի՝ Առակ (Ασακ) և Արաւաշէնի՝ Արաւաշէ (= Αρταχέστης, ուր χ = z, և τζ = q) ընթերցանութիւնը որ նոյնութեամբ զբանում ենք և՛ Նեանագրի մէջ: Ներսէսի մակղորդը Յօսոս թուած է թէ հայ բնագրի՝ առաքելի բառի փոխանակն է: Բաժանեցան Հայք (= οἱ Ἀρμένιοι) յուշարէն սխալ է հաւանցուած: Հայք = Հայոց երկիր է ոչ Հայք = Հայեր: Վճռական է մանաւանդ մարդպանների իշխատակութիւնը՝ Յոյնն ունի ի մարտապանոք = որպէս թէ մարգարանութիւն, մարդպանական իշխանութիւն, բայց որովհետեւ բայը՝ ἐξαρχήσασ = իշխեցան, կալան, յոգնուիր է, բացայայտապէս ուղղագրական սխալ է ի մարտապան փոխանակ οἱ μαρτα(α)πάνοι, յետին յուշարէնում դ և օւ միեկնոյն չհնչին ու նենայուն հետեանքով:

Ուշադրութեան արժանի է որ զմինչև առ մեզ յապաւած է յուշարէնում որովհետև թարգմանութեան և յօրինման միջոցին 692 թուին այլևս մարգարաններ չկային Հայաստանում, մինչդեռ 619, Կոմիտասի օրով տակաւին կային:

Դառնանք այժմ խորագրին որ պահանջանակի է: Դնենք դէմ առ դէմ յոյնի և հայի համապատասխան կէտերը:

Նշանագրի կարգաց բանից.

ի Սրբոյն Գրիգորէ որ կացին մինչև առ մեզ.

թէ ուստի

էին (կամ որպէս զիարդ) յաջորդութիւնք.

(յաջորդութիւնք) թագաւորացն.

Διόγγσις

ἀπὸ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου

μέχρι τοῦ νῦν

περὶ τῶν ἐν τάξει

γενομένων διαδόχων

καὶ περὶ τῶν ἐν τάξει

γενομένων καὶ βασιλευ-

σάντων

ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν

ἐν τε Ρωμαίοις καὶ Πέρσαις

περὶ γινώσκει

վասն գիտութեան ի վերայ հասանելոյ.

Յոյնի «որք թագաւորեցին յաւուրս նոցա ի Հոռոմս և ի Պարսիկս» չի վերաբերում կայսրներին և պարսից թագաւորներին, այլ ակնարկում է հայ վերջին թագաւորներին ընդ իշխանութեամբ Հոռոմոց և Պարսից:

Յոյն թարգմանութիւնը յատկացրել է առաջին տեղը Ս. Գրիգորի յաջորդներին հասկանալի պատճառով քանի որ հետագընդում է կրօնական նպատակներ: Կարեւորին այն է որ «մինչև առ մեզ» վերաբերում է միմիայն Գրիգորի յաջորդութիւնէն: Յոյնը Հայ բնագիրը իւրացրել է, ինչպէս տեսնենք, Նեանագիրքը՝ Խորագրի՝ «թագաւորացն ի Տրդատայ և քահանայապետիցն ի սրբոյն Գրիգորէ որ կային մինչև առ մեզ» երկգլխի է. «որ կային մինչև առ մեզ» կարելի է վերագրել միմիայն «քահանայապետիցն» և կամ հաւանաբար պէս «թագաւորացն և քահանայապետիցն»: Յոյն թարգմանութիւնը վերջ է տալիս երկգլխութեան ի նպաստ առաջինի, քահանայապետներին:

Սեյ ըմբռնումով գայթակղիչ «մինչև առ մեզ» չի տանում անհրաժեշտաբար Ե. դար մինչև հայ վերջին թագաւորները, այլ նայում է Եզնիկ երէցի և Կոմիտասի ժամանակին: Հարկաւ կարելի է առարկիւ որ Հայրապետների յաջորդութիւնը չի հասցրած մինչև Կոմիտաս ուղիղ զգով, այլ Մահակից մինչև Կոմիտաս Հայրապետների անուններ չեն յիշուած: Այս առթիւ մտաբերենք նախ որ խորագրի նախազգուշութիւնը, «փոքր ի շատէ» ասելով, թերեւս ակնարկ է որ ոչ թէ միայն կարճ պիտի խօսի այլ և ո՛չ բոլոր հայրապետների մասին ասելիք ունի: Այնուհետև չպիտի մոռանալ որ «ժամանակի Հայրապետաց» ցանկի առաջին մասը մինչև Կոմիտաս պատկանում է հաւանաբար նոյն Եզնիկ երէցին: Արդարեւ աւելի քան խորհրդաւոր է որ Կոմիտասի Հայրապետութեան տարիները չեն նշանակուած առել է թէ հեղինակի գրութեան ժամանակ Կոմիտաս տակաւին Հայրապետական աթոռի վերայ էր: Յանկը ևս թարգմանուած է յունարէն Զորափորեցու օրով և երեւում է որ այն ժամանակ արդէն մասն էր կազմում Նեանագրի: Յունարէնում կոչուում է Καθολικοί της Μεγάλης Ἀρμενίας, «Կաթողիկոսք Մեծաց Հայոց»: «Ժամանակը Հայ-

րապետաց»-ի մէջ Սահակ վարել է ավտոր 41 տարի, յունարէնում՝ 40 տարի: Այս համեմարչութիւնը, հակառակ Խորենացու 53 տարուան, վկայում է յայտնօրէն որ յոյքը կախում ունի հայից:

Կաթողիկոսական ցանկերի քննութիւն մեր ներկայ նիւթից դուրս է: Այս կամ այն ձեով «Ժամանակը Հայրապետաց», կործում ենք, Եզնիկ երէցի գրչէն է հլած: Սրանով կ'արդարանայ նրա խոստումը՝ դժբուխի Գրիգորի յաջորդութիւնը մինչև իր ժամանակ, այսինքն Կոմիտասի օրերը: Այսպիսի պարագային եթէ չենք ուզում արժեցնել նրա վերապահութիւնը արտասույտուած «փոքր ի շատէ» բառով: Ինչ և լինի, Նեանագիրքը պատկանում է ամբողջապէս Եզնիկ երէցին որ ժամանակակից էր Կոմիտասին և պէտք չէ շփոթել Եզնիկի դուրսացու հետ:

Աւելորդ չենք համարում նկատել, նախ քան վերջացնելը, որ Նեանագրի Զաւրեհ անունը աւելի հին ձեւ է Զաւրեհ-ի ինչպէս երեւում է նոյն անունն մի այլ համագործից՝ Զաւրակ և աւելի ուշ՝ Զաւրալ: Յուսկի հայ անունը կապ չունի յոյն Ἰσαακ-ի հետ, ինչպէս և Շահակ չէ ասորական Ishaq: Շահակ պահլաւ անուն է, որի հին ձեւ է Շահրակ (հմմ. Շահրիկ) և Շահեհ Sahrén (ինչպէ՞ս Արտակ = Արտէն, Մանակ-Մանէն և այլն): Փառներեոս պահլաւ անունը հանել «Փառէն մին երէց»-ից յանձնարարելի չէ և անյարիր մեր պատուական բարեկամի բարձր և լուրջ գիտնականութեան:

Բրիտանիա ԳրՈՅ. Ն. ԱՅՈՒՆԾ

ԳՐԱԿԱՆ

ԱՐՇԱԿ ԶՕՊԱՆԵԱՆ(*)

Երբեմն մարդերու տաղանդը, ուրիշ անգամ անուշ կամքին ուժով, ցանցաօրէն այս երկուքէն բոլորովին տարբեր շնորհներ, օրինակ՝ յամառութիւն, անձանձիր հետաքրքրութիւն, մեծ բանիւր կատարելութիւն տարօրինակ խանդ, աշխատանքի աշխուշ տարփանք մը պատճառներ են որպէսզի այս յատկութիւնները զմեզ հանեն մեր միջինէն ու առաջնորդեն քաղձը, վարիչ դիրքերու: Մեր մէջ Արշակ Զօպանեան ընտիր նմոյշ մըն է այս տիպարներէն:

Իրապաշտ շարժումին լիութեանը մէջ իր տաղանդը կաշմաւորող այս պատանին սխալ չըլլար ընդունել մանրանկար արեւմտահայ գրականութիւն մը երբ կէս դարը անցնող իր գրական գործունէութեան մէջ պիտի պատկերէ մեր զգրական զլխաւոր երեսակները: Անոր անդրանիկ էջերը, շեշտօրէն բռնաթիւր, կը պատմեն մեզ 1870-ի սերունդին նախապատկութիւններէն ու կը փնտռեն իր պատանութեան փորձեր, նոյն առնչեալուն վերջին ցուրէրը մեր կորսնանա՞ծ բուսանիքմէն: Անոր երեսփարարութիւնը — որ անոր գրական գեժմէն բովանդակ չքերտութիւնը ունի իրեն հետ, աղէկով այս կատարելութեան իւր գինով անոր կենսային մնացեալ չըլանին բուն — կը զուգահայտ իր ցրականութեան քակեղարին(**), ասոր կերպաւորումին մէջ սպառնալով մատաղ, արի, բարձր ուժերու միտքը սեւեռ

(*) Հասուած էր ԻՐԱՊԱՆԵԱՆԻ ճատորին:

(**) Ուրիշ-ը կը գործածած դասակն իմտաով, անկէ ներս յառնելով պերճանքին, կատարելութեան յաջգնէր ուրիշ ուրիշ առաքինիքները կը յայտարարեն: Անկանոն, յոռետ, համար անօրէն գործեր ինչի, որոնք անխափելի են աճին սնող գրականութեան համար, ուր կազմակերպութեան ուժերու պակասը կենսային ընդդ ու անոր հասկանալի չըլլաւ, յարգարած ճակով մը, հասարակաց զապախաւութեան ինչ, զիրար խանցող մարդոց համակերպ խանցող կը պատկերէ, երբ կուգան հրապարակ հաստատ, քիչ մը առանձն, անկէ շատ համարանէր հոգեւորականութեամբ — կրնայ ասորը ընդարձակել դեպի համարարակային ձգտումներ — ասորը ասորի արժեքներ, քանաւոր է խոսիչ գաղափարներ: Մեր հին մասնաւորութիւնը ընտելացական ընտելութեան տարողը գործածել խնդրան հարապատկութեամբ մը, առաջին ընդդ մը յարգանք կերպարող: Ոչինչ ինքնաշիր այդ արժեքներէն մէկ, իսկ աճին բուն ինքնատիւ, ճշգիւն ու թէքնիկ մէկ: Մեր նոր գրականութեան մէջ մէկ անգամ այդ գրողները հման պարզապէս մըն է մեր իրապաշտութիւնը: Սխալ չէ զոյն աշխուհաւոր ուղիները անուանել, վստահ այդ գրողներէն մէկ է որ առաջին անգամ մեր նոր բարբարոս ինքնաշիրը կը զանաւոր ու կը բուժ մանուանք ամբողջ սերունդ մը իմացական ցանկութիւնները արտադրելու: Սեռայ, գործիքն անդին, ուրիշ, երբ ասանք մօտ աղաք իրարու մէջ կը բերեն իրենց իմացականութիւնները ու ի՞նչ կը անան իրենց գործունէութեան առնչ փառած գայլը որ կանխորդել վերածել էին անստիկ մրցանքներու ասպարէզի: Իւրաքանչիւրը կը քաջանքերը սպովաները, կը փառած անձնաւորութեան խալ, պատահար զերդմները խալի հանելով ու իբր պատեստ պարտադրելով անգնել, ապաւաք մարդոց:

արեւմտաւորին, հոն փորձուած ամէն թեքնիկ փոխադրելու համար ազգային գրականութեան ազգայնական բարձին ու անոր բարդաւաճումին: Անոր հասունութիւնը պիտի երկարապարհ իրապաշտութեան շատ վերջերը մինչև: Պիտի ըլլայ անկէ մեր արեւմտագիտ սերունդին հետ ու մէջը, միշտ պահելով անհոգ իր եռանդը, հասկնաւ համար ծով պետերու, այս անգամ գրականութեան օտար ու թերեւ Քառասոր դիտինէ մը: Ազգային դատին առնչէն տարօրինակ, չընդուն համար անկարելի դատախազէն է անկէ, պոռայ, մօտ կէս դար: Որ պիտի յամառի իր շունեցած տաղանդները ճաշել, անօթութեան, հալածանքին, նախապատկութեան պիտի լիւրջ: պիտի վաճէ, պոռայ, խօսի, յոգնի, յոգնեցնէ, բայց չըլլայ ձեռնթափ. ու պիտի պատուաստէ իր հոգիի խոր ու անդրախիլ մարմինին վրայ — անխառն արեւմտագիտէն ու հոգին էր ատկէ — ուրիշ ալ մարդեր, մեղափոխական, ազգային գործիչ, զաւախտ, թարգմանիչ, հրապարակագիր, պատմութիւն, բանասէր բաները իր անունին ըօլ ըռնի չին ընտանա: Անոնք տառապաշտին հայթայթութեան երեսակներ են մէկ ու իւր իր իմացականութեան վրայ, բոլորն ալ արդիւնք մէկ ու իւր մտահոգութեան: Ձեռն դատիւ անոր գայլութեան հիմնամասը կազմող սա մտահոգութիւնը որ կը տարբեր իր սերունդին մարդ ցանկութիւններէն է է անտարբեր որքան խնդրական — հետաքրքրել մեր քաղաքական ճակատագրին ի սոյա, ուրիշները մեր ժողովուրդին իմացական արժէքներով, ասոնք փառարանել արեւմտի մեծագոյն կերպարներէն մէկ: ասոնք փոխադրել, պարտադրել օտար բարձր մշակութիւնը վայելումին, ու ասոնք ինչ որ դար մը առաջ հէքեաթ մը յաջողութիւն էր իրագործել, — գրականութեան մը սիրտին ժողովուրդին մը աղապարարումը (հիւլէնական անկախութիւն): Սոյաի այս կերպը Արշակ Զօպանեանին անձին հետ նոյնացած է, նետասեն պատմութեան մը նման: Ու երկարապահ իր գործունէութիւնը մինչև սա կորստութիւն, նսեմութեան օրերը երբ մեր ժողովուրդը ջանքախառն է մանաւանդ հոգիներ: Ու տակաւին հաւատարմ, Ահա այս մարդուն, ինչպէս հայ նոր գրականութեան մանրանկար համապատկերը:

Իր տաղանդին զուգահեռ կը քալէ վերանորոգչական իր աշխատանքը որ բացառիկ արժէքի կը բարձրանայ գրական հարցերու մարդկին: Ահա չընէն է անկէ, մեր մէջ, արեւմտահայ արեւմտական հիմնադրիները ճշգրտօրէն տեսնելու, ինչպէս անոնք նմանները մեզի բերելու: Ինչ է նախաձեռնութիւնը գրական զոյգում: Իր ոչ թէ կազմակերպելու — իրապաշտները չհաստատացին ասոր դերին — այլ գրականութեան մէկ երկու շատ քան իրար անհոգ կերպարանափոխելու: Ձէ սկսած անշուշտ մեր քննարկութիւնը, Բայց իրմով մեր քննթողական թեքնիկը նկարագրող կը փոխէ, ինչպէս նաև անոր զայցըրը: Սկսած է մեր ընդհանրապատկերը, հայագիտութիւններու, փոխարանափոխներու թնտեսողին ստեղծելով առաջին

լուրջ հետաքրքրություններ արուեստի վեճերու շուրջը:

Ինքն է որ ամեն առիթ պիտի շահագործէ մեր արուեստին փոքր արժեքները հանդու մեծ հիացումներու, գնահատանքի լայնի ու պիտի թարգմանէ մեր հին ու նոր գեղեցկութիւնները եւրոպական լիզուներու, կորովի, միամիտ, անհանձն ու հաւատարմոր: Պիտի թարգմանէ դարձեալ օտար գլուխդործողներ, բուր արգիւտ գրական նութիւներէն: Պիտի փոխադրէ արիւրով գաղափար — գրեթէ բացառաբար գրականութեանց մարդերու լիբարներէն — մեր առօրեայ գործածութեան, ու գիրքերու գիտութեան մը կարելի առաւելել պիտի մնայ երկան ատեն, թելադրելով, սորովեցնելով, շինելով ու զանգեղով հաւասար եռանդով (զուգ կընք գեղչուած անակար լրացնել մտովի):

Մեր անցեալը տեսնելու իր կե՛րպը դարձեալ, Որով անիկա կը դատուի պատմաբանարկական չոր քիչ մը շատ գիտուն մեթոտներէն որոնք իր ժամանակն է մինչև այսօր զգրուի կը կազմեն, գլխաւորաբար վիեննական Միխիթարաններու հասկացողութեան մէջ: Ան փորձեց այդ անցեալը հասկնալ իբր արուեստի տնկարանի մը, ուր պէտք է իր արժանները արձակած ըլլայ մեր հողին, ու զայն գտնելու աշխատանքը չլիքածեց ըստերու, քերականական մեթոդներէն, ընդարձակութեան բազմազան չոր ու անկիւն վարժանքի մը (exercice) այլ պաշտպանեց գրական թափանցումը, որ չնորակացնելով հանգիծ առաջին մեթոտին, ապահովեց եղբայրացութիւնները, երբեմն դառնած լով դիպի անդոյ յատկութեանց ցուցակագրում մը, պակաս վերերբումներ լռելի այդ անցեալէն: Ինչ չգտաւ անշուշտ Նաբեկացին: Բայց իրմով էր որ այդ մարդով պատող լրացքը ստացաւ գրական չէտ կնիք մը, որով արժեքաւորած Նաբեկացիին դարձ անդ կը գրաւէ մեր միջին ընթերցողներուն միտքին: Նոյնն է պարագան միջնադարեան երգասացներուն համար ալ իբր Գուլարկը Վայնի միւսները: Իրն է սակայն արժանիքը այդ մարդոց ստեղծումներուն մէջ տեսնելու իտական արուեստին անմահ քանի մը անգիրքը, որոնք մեր նուաստացած հոգիներուն մէջ իրայայն փառքի մարմիններու վերածուիլ: Դարաւոր ու դասական լրացմանը, որոնք մեր աղգային պահպանողականութիւնը լատնակերտեցին ու մինչև կէս դար առաջ յուսուցիքի մը չափ ներգործ էին մեր հոգեկան աշխարհին մէջ — հայ լուսաւորչական նուիրտան միջը, Աստուծոյ հայերէն խօսիլը, զբարխտին վայրը տալու հերոսութիւնը, ու մեր պատմութեան ընթացիկ ֆէթիլները, հասարակաց հոգեբանութեան մէջ ալ պատմութեանը դարձայ մեր հէ՛քեաթները — ալ անբաւական, ալ անփառունակ, մեծ պաշտպանութիւն մը պիտի զարնէին Նոր այլ յաւելումներով: Արշակ Զօպանեան ան արժանութեան այլ վաստակին միամիտ գործաւորը եղաւ, անհանձն արութեամբ մը: Ու եթէ երբեք իր խանգը՝ իր հոյապերձած գանձն-

ըր միջաղգային գնահատման տանելու, չկրցաւ խանդէն անդին անցնիլ, զորն սերունդի մը մէջ գտաւ քաղցր արձագանգ: 1900 — 1915 մեր իմացական հարստութիւնները այդ արժեքներուն վրայ զետեղեցին էինք: Արշակ Զօպանեան միակ էր այս շարժումը ստեղծելու խաչակրութեան մէջ:

Ուրիշ խաչակրութիւն՝ դիբերը, չըմաններ, զէմբերը ուսումնասիրելու մեր մէջ անգոյ աշխատանքի մը մէջ: Իրմէ առաջ այդ նկարագրով պրոպագանդա մը կա՛մ բանասիրական է կա՛մ պատմաբանարկական: Ժամանակակից գործերու շուրջ ալ՝ իրերազոյական, գղութաբանական, հայոյական քանի մը սխնակ նամարտակութիւն: Արշակ Զօպանեան այդ խնդր տարբերէլ պիտի երևան բերէր, իր ուժերուն ներած չափով, լաւն, լուրջ երեմն համապարփակ կատուցումներ: Որքան ալ հրապարակագրական, պարագայական, այդ գրականութիւնը պահանջ մըն էր իր ատենին ու չէ դարձած ըլլալէ նաև մեր օրերուն: Անշուշտ ատենը դիպի մեր գրականութեան իրապարփակ հասկումութիւնը շատ է համարն: Բայց ամէն սկզբով նամարտակրն է ըլլալ աղպէս, — ըսել կ'ուզեմ՝ յարգել հրապարակը որուն կանուշաւած է ծառայելու: հասարակութիւն ըլլալ իր շըրջանին արտօնակներուն: Արշակ Զօպանեան հիմնադրին է արեւմտահայ գրական ըննադատութեան: Ի՛նչ փոյթը՝ որ անոր պատմաբան պայմանաւոր, մնայ իր շըրջանին ճաշակներովը ու չհանի հեռահայեացք ձգտումներ: Էականը, ինքն համար, անոր այդ աշխատանքին արդիւնքն է որ մեր մէջ պիտի երևան բերէ գրական զգացումներու, վայելչեներու աղինը հետաքրքրութիւն մը: Յետոյ, գաղափարներու այն հակա միջերջը — միշտ արուեստի և գրական ըննադատութեան պարունակներէն — որոնք իրմով ընդհանրացան մեր գրականութեան մէջ, ճնշումը տուաւ նոյն ատեն մեր մէջ կողմիկ գրական դիմադրականներու: Իր գործը չէ անշուշտ մեր իրապարկութիւնը: Բայց մեր արտեսպագէտները իրմէ կուզուլ բացառաբար: Այս վաստակներու տյունն տակ Արշակ Զօպանեան մեր գրականութեան ամենէն բազմաբախտ մշակը կը ներկայանայ:

Իրն է արժանիքը արեւմտահայոց մէջ գրական հանդէս մը՝ մեր դիւրափոփոխ մասնաւոր շուտ յոգնող աշխարհակներուն ընդդէմ, տիրաբար պատուիրելու: Ծաղիլը անգրանիկ պարբերականն է որ շարժառիթներով արամատացած միջքին (*) գէմ յաշնդպէս կը մըցի ու կը հերքէ փորձը, շարժառիթով ապրող իմացականութիւններուն զուգորդ մակերեսային մեղադրանքը արեւմտահայ մտաւորականութեան իրանց գէմ: Հանդէսին ծրարուն մը, գոր-

(*) Իրապարկներին խնդրանքով Մուսիկը (անգամ մը՝ Թիֆլիսեան — Բապիւն, Թիֆլիսեան մը Յօգրամ — Զ. Աստուծոյ) անշուշտ ծառայողն էր գրականութեան: Բայց յարմարէր մը 10 — 20 թերթեր համալայն տպութիւն մը անխափանի կ'ընէր, ամենէն բարձր կամեցողութիւններն ալ ներթափանցում ծառայի, լուսն հիմնական ճշտութիւն:

ծաղրումը կէս զար առաջ նորութիւն, այսօր չեն գերազանցում:

ՄԱՐԴԻԸ ԵՒ ԴՈՐԾԸ

Անկարելի է առանց յուզումի խօսիլ մարդէ մը որ ահա կէս զար է՝ կը վաղէ առիւն ու անդին, խեղճ ու տղիւր, իր մեծ հաւատքը միայն ունենալով իրեն երկվար, աշխարհի մեծերէն ուղեւոր համար, արեւին տակ իր տեղը՝ իր ժողովուրդին: Յեղափոխական կերպ մը չէ անշուշտ տալիկա: Բայց իրեն յատուկ վայելչութիւն մը կայ այս աննահանջ պնդութեամբ ձեռք օրով անկիւ պիտի զարնէ նախարարութեանց գոնեւրուն: Պիտի վճռութիւն, բայց զարմեալ պիտի դառնայ, կանգնելու նոյն կեցուածքին մէջ: Պիտի նեղէ բայց պիտի չնեղուի: Պիտի հետապնդէ օրըրապա իր պատրանքը ամենքան միամիտ տարուղութեամբ մը որ պիտի մոռնայ իր առանձնութիւնը: Իր գրական խառնուածքը պատեհաւ մըն է իր միակ մնալուն: Բայց չի նմանի Ռոպիարեանին որ ինքզինքը խաբեց ու յամարեցաւ ուրիշներու հետ ըլլալ երբ իր ծնունդը դիմքը կ'արգիւէր ատկէ: Ուշագոր չէ որ յեղափոխական կ'ըլլայ: Արշակ Զօպանեան շահեկան տիպար մըն է հայեցողական խառնուածքի մը որ մղումէն առնուած է իր ժամանակին հոգը շարժումին: Կը վարդապետ հոռանքէն կարծելով թէ ինքն է զայն տարողը: Ու այս պատրանքը հանաւարար իր կեանքին գերազանց յուսախաբուելիւնը արժամ է իրեն:

Փորձած գրական բոլոր սեռերը, գրաբարաշունչ քերթողութենէն մինչև թատերական կառուցումները, զիւրին, արագ յեղուշներով, միշտ օրուան ճնշումին տակ, միշտ՝ հաւատարմիմ իր զգրկելի տիրական պատգամին: Հայր՝ քառասունի մօտ մեծ ու պղտիկ հատորներու որոնցմէ ոմանք գլուխ գործոցներ: Միօմէ չափ մը լայն է սպառած մեր թերթերուն, աշխարհի բոլոր անկիւններէն: Ուրացուած, նախատուած, Ուրացուած ու նախատող: Պաշարով իր եղանակը իրեն համար երկրորդ քնաւորութիւն մը կը կազմէ:

Կ'ըսեն թէ մարդը պարզ է իր մէջ, անկեմ մեծ գիծերով, թէ հասած է բուրբիլ, Եւրոպա ինկած, միշտէ զուրկ ուսանողներէն մինչև ընկեր ու արհաւիրանքով լիքալցած նոր մարդերու որոնց տգիտութիւնը արեւմտեան բարեբեքէն անհաշիւ տկար կ'ընէ դիրքն: Առանցք անկալութեան: Միշտ բեմի վրայ, քաղաքէ քաղաք ու երկրէ երկիր, լսելու համար՝ իր մէջ ու նոյն խօսքը արժարիներուն, — փառաբանութիւնը հայ ժողովուրդի արժանիքներուն, առաւելութեանց, անոր մեծ արուեստին և ասոր հարկադրած իրաւունքներուն պահանջը աշխարհին խղճմանը: Ու այս ամէնը սանկ յետուն մը տարիներու վրայ:

Սրտառու է այս մարդը, հէքիաթէ մը վերջուած ոգիի մը նման:

Արշակ Զօպանեան մեր գրականութեան մէջ իր մօտեքը պիտի ընէ շատերուն նման, մասնաշեռուն թիւերով: Չեմ զբաղիր: Բայց զուր տեղ չէ որ գեղեցիկ վիպակով մը, Թալիքի փառք, ուշագորաւ պիտի դառնայ մեր իրապաշտ վիպակներուն մօտ: Թուղթէ ու թուղթի այդ փառքը մեղմէ ոչ օքի համար պիտի կազմէր տիրական հանգանակ մը որքան եղաւ ատիկա իրեն համար: Իր ու յաջորդ սեռուներէն չունիմ անուն մը որ հալածէր այդ փառքը իր խանգովը, խանգովը զատանքով, հպարտութեամբ ու արգար նախանձխնդրութեամբ: Դպրոցի սեղաններէն մինչև ամայի իր աշխատանոցին ծանրաբեռն, փոշեթիթիս քնաւոր, անկիւ եղաւ ու մնաց թուղթի ասպիւնը:

Տեսայ զինքը, տեղն է 'ըսել' իր թուղթէ զեկակին մէջ, որ ամբողջ յարկաբաժին մըն էր, գետինովը, պատերովը, խորշերովը ողողուած՝ տպուած կերպատով արդի քաղաքակրթութեան: Դարանները ձեռք էին իրեն ձեռք ու կը տքային բեռանը ներքե հապարաւոր զգացումներու, պահանջներու, հաւատարար իրենց տեղը ունեցած անոր հոգիին մէջը: Ամէն մասնաշեռաբան թանգարան մըն է ու զամբարան մը: Ու անոր հտուր կ'անցնէ մեր մարմինին եթէ ոչ բառերուն: Տըրտուած էր թուղթէ այդ ոտաւային անխնայ մասուկը, փոքր, անհաւաքան իր մարմինին բեռը ջնալով արհամարհել, երբ կը խօսէր: Տաք էին անոր բառերը, հակառակ անարեւ, ողջ գերեզմանին մեր դամած էր զինքը ճակատագիրը, հաւանաբար պահեստի արեւները շանագործելով սքանչելի Պոլիսին ու խոր, անկողողողակ կրակը իր արեւան հայրենիքին որ պնդէ ու երբ օրերը ամէն բանէ աւելի: Ակնը մեր ամենէն բանաստեղծական դաւաճն է իր ժողովրդական յօրինումներուն մէջը, իրեն բառ ու եղանակ: Կը դատէր, կ'ընթած այդ թուղթներու զէլին ապահովութեան ու չէր զգար որ իր ունէ կուգար միշտ թուղթերէն: Կը պատմէր ու չէր անդաւազանար որ ինքզինքը կուտար, ուրիշներուն առթիւն կամացուկ մը սահելով իր պատրանքին խոր ու հեղալ Կոստան: Վախիք իր քէնները, առտիւթիւնները: Երբեք ու թաղանթի ծանր խաւ մը տեղութիւնն ատեն բոլորը մըն էր իր ամբողջ ներքե: Իր մէջ չէր անկիւ: Դէ՞ք ալպիւն էր ցրանկային ապաւորել իր շարժումները, ջնքմութիւնը իր բառերուն, չնչուր որ յուղեւուն, երբ կը պարզէր անցեալը կամ կը պարագրէր ներկան: Բայց կը զգայի որ այդ ամէն մանրամասնութեան վրայ կար հնչումը խոստնաւորներին: Իմ առջև ինչպիսի կէս զարը մեր գրականութեան, իր փառքին, տկարութեան, ճշտումներուն և կորսնցիկ մարդիկ, անհրաժեշտ իրազեկութեամբ: Ու իր վրայով իմ մէջ բարձրացաւ այդ հսկայ վատասիկ մեր նոր կամքին:

թերթերը, գիրքերը, հանդէսները, ոգևորութիւնը, պատրասնքները, երազները, խառն ի խառն, իրարմէ մեծ ու փոքիցիկ, Որոհք բոլորը մէկ զը չինէին մեր մօտիկ անցեալը, այնքան տարբեր մեր իբաւ անցեալէն: Մէկ մարդ երբեքն ամբողջ պատմութիւն մըն է: Առ Արշակ Զօպանեան մէկն է անոնցմէ:

Թուղթի ասպետ: Բո՛ր թէ թուղթեբուն դէպքերը գրաւած էին նաև անոր մտայնը, հաւանաբար պատկերով անոր հետ:

Մարդ մը, սակայն, այս ստեղծելն ետին: — Վատահաբար:

Բայց որ չի նմանի իր սերունդէն ոչ ոքի: Նյութարդործուած բացատրութիւն մը, իրեն համար յարմարագոյն տարազ մը կը դառնայ, երբ կը տարածուի անոր վաթսուռն ու աւելի տարիներուն, բոլորն ալ մէկ ու հոյն ձգտումն ուղղուած: Գիրքերը կ'ըսեն չորովայնիք քննալոյ, Ու չեն սխալու: Անշուշտ թիւագրել կը յոնան տալանդին ընթացիկ խորհուրդը: Ոչ ոք՝ որ առաւելքի այդ ճշմարտութիւնն: Բայց ահա աւելին: Զօպանեանի մէջ մարդը չունեցաւ առանձին, ինքնաշարժուող անորմանքներ, երկու մեծ զգացումներ կը լեցնէին անոր տարիները, իրարմէ զերազանց խտութեամբ մը, գրականութեան սէրը, ու իր ազգին ազատագրութեան տաքնալը: Գիտար չէ այս վարկածը տարածել իր սերունդին մեծ զեմքերուն ալ վրայ: Բայց ոչ ճիշդ: Բացի Արիփարեանէն որ մեռաւ պատմէին վրայ, ու չնայէն որ Բալու-Պոլին ճամբէն դուրս մահուան ճամբայ մը միայն ունեցաւ իբր հորիզոն իր իմացական հետաքրքրութեանը, միւսները կ'անքի մարդեր են, տարիներով իրենց իրենց համար կ'անք մը կ'ապակերպած: Ոմանք ինքնովին լքած իրենց երկաւսարդութեան հոգին, դառնալու համար գրագիր, վաճառական, ուսուցիչ — որ ուրիշ բան է երբ տեմետի Սիպիլի մը վրայ, այսինքն սպանի կնիքն մը կ'անքը դարգաւորող պատուակալ պաշտօն — երբեմն երբեմն ինչուի համար այդ ոգին, շատ վերջերը, անոր չուքին տակ պայտպանելու հոգով իրենց վարկը: Արշակ Զօպանեան, ելիային հետ ու պէս, ապրեցաւ գիրքին մէջ ու կիրքին մէջ, Գիրքը՝ իր աստուածութիւնը, Թուրքը՝ իր կրքը:

Այս երկու մեծ հաստատումները կ'ընդգրկեն իր կյանքին կարելի զիմայեղանքները: Չեմ խօսիր իր աշակերտութիւնէն որ համբաւ մըն է ինքնին: Որ պիտի տէն էր մէջը, երբ չափահաս եւրոպացիները՝ անիկա պիտի աշխատէր դարմանել պայմաններուն վրէպը, եւրոպական մշակոյթին մօտէն ծանօթանալու ձեռն տակ, լրացնել ուղեւոր միտքի անխառնափոխ խրամաններ: Իր կապ մուծած ըսով միտք մը միայն պիտի կընար արդարացնել բարձրագոյն երբեմնէն մը սպանելի արդիւնքներ որոնց պակասը այնքան դառնօրէն կ'անդրադառնայ երբեմն մարդոց արմէքին վրայ երբ այդ կրթութեան բախտը ունենէնք ետը կը դառնան մեղի, աւելի քան յիմար, փոքուն ու անկանգնի, վարկարեցնելով այդ կրթութեան իւր բարբը: Զօպանեան միշտ զգաց այդ պակասը: Առ իր գործը ծանօթօրէն կը կրէ այդ պակասին ազդեցութիւնը:

Ի ՊԱՏԻԻ

Պ. ԱՐՇԱԿ ԶՕՊԱՆԵԱՆԻ

Մայիս 29 Կիրակի օրը, տեղի ունեցաւ միծանեուն զրազէտ եւ ազգային գործիչ Ա. Զօպանեանի գրական գործունէութեան յիշմամբեակի յորէլինական հանդէսը, Ս. Աթոռոյս Կիւլպէնկեան Մատենադարանի սրահին մէջ, ի ներկայութեան Միաբանութեան եւ Ներուաղէմահայ ժողովրդեան, ընդ նախադասութեամբ Ամենապատու Ս. Պատրիարք Զօր: Բացման խօսքը արտասանեց Մատենադարանի Տեսուչ Հոգ. Տ. Կիրակի Վարդ. Իսրայէլեան, որ ներկայացուց Յորէլեարի կեանքը իր կարկառուն գիծերուն մէջ, թուելով հանդամանօրէն անոր երկասիրութիւնները. իր խօսքերը վերջացուց գրականութիւնը եւ յարգանքի արտայայտութիւններով Յորէլեարի անձին եւ գործունէութեան նկատմամբ:

Ապա երգուեցաւ Ժառ. Վարժարանի սանիւրէն Շուկուած երգիչ խումբի կողմէ ձեռնարկէն զու լեղւած ազգային երգը՝ քառածայն. որմէ ետք խօսք առաւ Պ. Շահան Պէրպէրեան: Իր ճառին ամփոփումը կուտանք հոս.

Ինծի բաժին կ'իյնայ, բնաւ, պատուելու Մեծանուն Յորէլեարը իրեն եւ այն մշակոյթի բազմադիւն վատասկար, այսինքն ներկայացնելու Պ. Արշակ Զօպանեանի բազմակողմանի արտադրութեան այն կարեւոր մասը որ նուիրուած է Հայ գրականութիւնն ու արուեստները նորագոյն ոգով ուսումնասիրելու եւ զանոնք մեզ եւ օտարներուն ճանչցնելու գործին:

Այս տեսակետով վեր հանելու համար Յորէլեարի վատասկին նկարագիրը, նախ արագ ակնարկով մը ցոյց տուաւ թէ ինչպէս այն շրջանին ուր Պ. Զօպանեան շփման կուգար Արեւմուտքի յառաջացող մտքին հետ, եւրոպական գեղեցիկագիտութիւնը ինքնին եւ Սեմպոլիստներու գլխաւորութեամբ գիտազանց շահագրգռութեան աւարկով մը դարձնող ինչ որ արուեստներու մէջ կը իյնային Primitivism, այսինքն մշակոյթի այլապես մարգերուն մէջ նախադասական կամ արտադասական ստեղծագործութիւնը ուր արուեստներու թեքիքը թէն պարզ, նախնական ու յաճախ թեքի է բայց ուր ինքնիկ, թաքմ, երբեմն միամիտ այլ գեղագիտացաւ կինը: Դանի խորքի մը մտածման շնորհիւ գեղեցիկութեան է՛ն թանկանալի որակով գործերն է կը յայտնուին: Պ. Արշակ Զօպանեան այս իմացումով մտածելով մեր գրականութեան յայտնագործող Վրէլար մասնաւորաբար մեր միջնադարեան եւ աւելի վերջի շրջաններու աշուղական գրականութեան գործերուն եւ անոնց արմէքին:

Այս տեսակէտով, ըստ քանակաւոր, Պ. Արշակ Չօպանեան Հայ գրականութեան համար բրտա աշխին՝ ինչ որ Գոմարտա վարդապետ մը Հայ երաժշտութեան մէջ Թ. Թորոմանեան մը Հայ ճարտարապետութեան համար բրտա եղան հին եւ անոր Հայ մշակոյթին՝ որով եւ Հայ Հոգւոյն՝ էն ինքնատիպ մէկ երեւոյթ իր իսկական աւժէրին մէջ յայտնադարձնոյն միջի, հայերուս համար նախ:

Եւ յետոյ օտարներուն. եւրոպացի մեծագոյն արուեստագէտներէն եւ քննադատներէն րանիներ հրապարակեցան անոնց շնորհիւ Հայ գրականութեան եւ արուեստի ինքնատիպ գեղեցկութիւններուն առջեւ: Պ. Քէլպէրեան, յետոյ. վեր առաւ ինչ որ մատուցողութիւնը հոգեւորին կար այս գործին մէջ Պ. Չօպանեանի համար: Որքան զիւրութեամբ արգարեւ. երաժշտութեան եւ ճարտարապետութեան գեղեցկութիւնները հոգեդարպեան են օտարներուն՝ այնքան զգաւարութեամբ իսկական քանակաւորութիւնը ճաշակելի է իր լեզուէն արտիք լիզուի մը մէջ նոյն իսկ լուսագոյն թարգմանութիւններուն մէջէն: Պ. Չօպանեան զիսկ այս հանգամանքին՝ իր Roseraieներուն մէջ թարգմանութիւններուն քննադատութեան մէջ իստեղծութիւն միայնակութիւններ եւ քանակական պատկերազարդում մը միւր զարդադիւրեւական լանդշապազարդային եւ ճարտարապետական արուեստներէն՝ որոնք կոչուած էին շինելու այն միջնորար որ աւելի զիրաւ պիտի կրնար յայտնուիլ թարգմանութիւններու նախ թարգմանականութեան իսկութիւնը:

Վերջացնելով՝ բանասիր ըստ թէ այն գործը որուն հայրենասիրութիւնը նուիրած եղաւ Պ. Արշակ Չօպանեան իր ստորանդին եւ ուժերուն այնքանի կարեւոր մէկ րաժիթը. այսինքն ամենչաւ Հայ սանդագործութիւնը իր իսկական րաժիթի մէջ եւ ճանչցնելու զայն մեզ եւ օտարներուն՝ կը թուի գերազանցապէս այժմեական՝ իր կարեւորութեամբ: Իրաւ. այն պայմաններուն մէջ ուր կը գտնուի Հայութիւնը այսօր, անոր փրկութիւնը մեծ մասով կախուած է ատէլէ. Հայ նոր սերունդը Հայ մշակոյթին իրական անալոգիան ու ճաշակուողուն է միայն որ կրնայ թաւ Հայ, եւ հայութիւնը անուշութիւն, նոյն իսկ իր հայրենիքին մէջ. գիրք շրջապատող ժողովուրդներէն իրր հոգեւոր թանկարկին արժէքներու Ստեղծագործ գեղ ճանչցնելու մէջ է միայն որ կրնար գտնել այն համակրութիւնը որ անհրաժեշտ է իրեն՝ իր փրկութիւնը իրագործելու համար: Այս բանը սակայն նորաբան պայքարները կը պահանջէ նոր սերունդի Հայ մատուրականութիւնն ու ամենէն հիմնաւրին այն է. ըստ Պ. Քէլպէրեանի, որ այդ նոր պայքարներուն պատմելին վրայ, այսօր, յիսուն տարուան իր ճիգերէն անխոշ, դարձեալ զինքը Պ. Արշակ Չօպանեանն է որ կը գտնել րոյորէն աւելի իստեղծ ու հաւատարմ կանգուն:

«Մայր Աւաքսիւ խմբերգէն ետքը բեմ ելաւ Պ. Յ. Օշական, որ Ներկայացուց Ա. Չօպանեանը իբրեւ գրագետ. ահա իր բանաստեղծեան ամփոփումը»:

Գիրքի պալատի մը մէջ (Կիլիկիանեան Մատենադարան Ս. Աթոռոյ), տեղի մը վրայ ուր մեր ցեղը իր ինտելեկտուալ ուժին փառանք է արժեցնուցիր հազարամբէ հետեւ, իր ստեղծութիւնը սակի յորիկները իմացական մեծ աշխատանքի մը: Սփիւռքի մատուրին էքերէն կը յորդի գիտակցութեան իստեղծութեան մէջ, ինչպիսի գեղջ մէջնողը մեր գրական երկու սերունդներուն: Ջայն յիս պարտադրելի դուրս է կարելիութիւնը սու սուղ բաղէներու ընթացքին: Գողիտեղի Հիւ իոյի ուսումնասիրութեան Chaire մը հաստատում են իրենց համալսարանին մէջ: Անոյիցիք Շէլլորրիքի հիւսուհեմարին իրենց պարզներուն մէջ ստիկներով, Մեր մէջ Արշակ Չօպանեան ամէն արժանիք կը ներկայացնէ նման վործի մը: Կէս դարէ ի վեր ազգային. քաղաքական, գրական ամէն շարժում, երևոյթ. իրագործում մատէն կամ հետեւն աղերս ունին անոր հետ:

Անով կը սկսի մեր մէջ հոգեբանական վկայ: Անիկա չէ անշուշտ այն բանաստեղծը որուն հասարակութիւնը մեր սուրբ օրներին պիտի պաշտպանէ: Բայց ոչ որ միւր գրականութեան մէջ կատարած է օգտաւն աշխատանքը մեր բանաստեղծութեան համար արդուն ինքը: Ան կը կործանէ մեր լուսամբիցը: Ու. կարեւոր պարագայ, տեղը կը քնէ կործանութեան արեւմտեան ձեւերը. ոգին՝ ճաշակի յարպար մը որ կ'ընթերցուի: Անշուշտ ինչ չստեղծող Մեծարեցել, Վարուժանը, Սիմանթոն, Թէքէլտեղ, րայց ուսանող անոր նախալստաւոր արդիւնքին այս մեծ անունները մեր քնարականութեան պիտի թախին, շատ հաւանարար (իմ հաստատ համոզումս է ասիկա), այն անտեսարարութեան մէջ որուն մեզ կը ցուցնեն այսօր թէլքերնին, Աճեմանի, Քէլպէրեանի, Եղիայի բանաստեղծական ստանալութեան մէջ: Պատա՛հ գողիտեղներուն, Բօք՝ անգլիացիներուն, Լէսինի գերմաններուն համար նման դերեր ունեցան եւ իրենց անունը կը շահագրգռէ անտեսանող գրականութեան պատմութիւնները:

Բայց ինչ որ Արշակ Չօպանեանի առաւելագոյն ստեղծութիւնը պիտի բլլար մեր գրականութեան, ասիկա իր գրական քննադատութիւնն է որ իրով կը բարձրանայ սեռի իրաւունքին: Եւ շախատանքը, այդ անգլիացիներ, կը ստարածուի ամբողջ մեր գրականութեան պատմութեան: Ան կազմած է, այդ ճիշդով, առաջին ստեղծան համագործը հայ ժողովուրդի, այդ ոգի արտիկան յարգող երեսն: Արեւելի ամենէն դժուար մէկ հողատարին գրայ, հզոր երեսակալութեան, խոր գայունութեան ու արի իմացականութեան օժտում ժողովուրդ մըն է հայ ցեղը որուն հոգեկան արժէքները ոչինչով վար կը թան ստեղծանակից աւելի հոմ ու րաւատար գանգում ամաններէն: Այդ արժէքները յարաւանական են, վանդի կ'երեւան գրեթէ ամէն դարերու: Անշուշտ կար Նարեկը, իրմէն առաջ: Բայց Չօպանեանն է որ այդ բանաստեղծութիւնը կը լուսաւորէ րաւագոյն արուեստի մը կատարելատիպ փառքով: Կար Գուրգուր, Գային Անուրները: Բայց այդ ժողովուրդական տարրերուն մէջ ցեղին հոգիին յաւիտեանական զաննները լուսաւոր արարները ոչ ոքի մարքէն

անցած էր իրմէ առաջ: Մեր միջնդարարին այս ուսումնասիրութիւնը յաջողապէս կը տարբերի հմտականէ, չորս, բանասիրական պրպտումէն այն միւս մեծ փաստով որ աշխատանքի կատարումը է գեղեցկութեան կենդանակերպին տակ (sous le signe...): Այս տեսակէտէն դիտուած մեր պատմութիւնը բոլորապէս թիւն մը, հոգեվիճակ մը. շօշափումէ իրարակութիւն մը կը դառնայ. փոխանակ ճշտութեան, ինչպէս որ է այնքան յամաի տեղակ պետես իրական ոգովով իրագործումներուն մէջ:

Զօպանեանի ըննադատութեան միւս մասը որ նիւթ ունի ժամանակակից մեր գրական գլմբերը, ճիւղը, իր ծառայովը կ'ազգէ պատկառանքի. Կէս զայն ի վեր անկիւս մը մէջ երեւցող ամէն իմացական երեւոյթի շուրջ ունի իր խօսքը: Բով լավի դրուած այդ քրոնիկները կը կազմեն առաջին ճշգրտաբար համայնագիտարանը մեր իմացական կեանքին:

Ասանք արդիւնքներ են որոնց մէկ մասը միայն քաւ էր փոխիլու որեւէ անուն ոչ միայն իր ժամանակին, այլեւ ապագային առջեւ:

« Լուսնահին անուշ » խմբերգէն ետք արտասանուեցան էջեր Յարեհայրէն. Առաջինը՝ « Գեղօն ի պատիւ Հայ լեզուին », Ժառ. վարժարանի աշակերտ Գրիգոր Գաւալարեանէ. Երկրորդը՝ « Օրօր Մայր Հայաստանին », Դրանիկ Դաւաբեանէ. Երկուքն ալ՝ յաջող եւ տպււնորէ առգգանութեամբ: Վերջին քերթումը « Օրօր Մայր Հայաստանին », մենեբրուեցաւ Ազատ Սրկ. Երէցեանի կողմէ: Եւ ապա Ամեն. Ս. Պատուիրաբ Հայրը ըրաւ փակման խօսքը:

Յայտնեց նախ իր սրտագին զոհունութիւնը որ Հայ երուսաղէմ ալ Ս. Աթոռոյ հովանոյն տակ կարող եղաւ մասնակցիլ հայրենուէր մեծ գրագէտին եւ պատուական գործիչին յորեանքի առթիւ ազգովին զգացուած յարգանքին: Հաջորդեց թէ ինքը այսօր իսկ լուր ունեցած էր Բարիգէն թէ յորեանքի հան եղած էր մեծաշուք պատեացում մը հայ գրականութեան եւ հայ ազգին, եւ հաւաստեց թէ Զօպանեան տառով մէջ նոյն իսկ գտած պէտք է ըլլայ իր ճմարին զոհունաբութիւնը, րանի որ իր յիսնամեայ գործունէութիւնը տնդադար նուիրում մը միայն եղած էր այս երկուրին մարտի հրայրներուն: — Տիւրք շատ երկեցիկ այն դատելը, զոր հոգիւրոյս Դուբիան Սրազան ըրած էր, պատերազմին նախորդ ատրին արդէ՛ն՝ Զօհրապի թնդարդութեամբ անոր համար մատարուած յորեանքի կան տօնի մը առթիւ գրուած իր մէկ նամակին մէջ, զայն գնահատելով իրեն երկուստեալ աքմանքով ինչ նման մը: Նկատեց թէ այդ արժանիքը, այս երկրորդ քանակի զգաւորական ընթացքին լիւրի կրկնապատկուած, Զօպանեանը, իր ոսկեղէն յորեանքի այս թուականին, շատ ակնիկ իրաւունք փառաւորումի որ քարծիրներուն վրայ կը դնէր այսօր ազգին խղճմասանքին առջեւ. ըսաւ թէ ազգը

ինքզինքն է նոյն իսկ որ կը պատուէ իր սիրելի գուկին ընծայուած այս պատիւին մէջ: — Ընդգծել վերջ իր երկու տրուտանակից բանաստեղծներուն կողմէ ան որ մասին խմատասիրական եւ գրականքնեագատական վերլուծութեամբ յայտնուած տեսութիւնները, ինքի կանչ առաւ իր ազգին զգացումին նուիրուած մարդուն առջեւ, որուն կենսաբնութիւն տարի, տիւ ու զիշեր, իրրան շահութիւն մը վրայ, տնդադար հոլովուած էր անոր սիրոյն կրակին դիմացը: Մտանքի ըրաւ զոհոգութիւններուն մեծագոյնն ու մեծագոյնը, զոր ինքն ալ, ինչպէս Մեծն Օսման, Զերազ, Ահաբանեան եւ ուրիշներ, ըրած էր իր կենտրին մէջ, յաճախ կամ մեծ չափով մը մոռնալով թերեւս գրականութեան եւ գեղեցիկին պաշտելութիւնը՝ ազգին պաշտամունքին համար: Առ ոչինչ գտաւ ատոր մէջ աներակամեան. « Վանազի, ըսաւ, ճշմարտ մարդուն մէջ հոգին չկուսիր. երբ սուրբ խեղճի մը վրայ է հարցը, զուրկ կը վազէ դէպի ուր որ կ'արշաւէ սիրտը. ու անհնայեկու կամովին կրած տոյլ ինքնազոյններէն է որ կը շարժի համայնքը, այնքան աւելի՛ որքան քարծիր հոգիի աէր են աններքը: Մանրամասնութիւնը յիշեց յորեանքին կեանքին՝՝ տնդ ազգին հանդէպ մեծ սէրը բացատրող: Առ վերջացուց իր խօսքերը, իրձ յայտնելով որ Զօպանեան, այժմ թերեւս մերձ եօթնասունամեանի, չմարտայ տակաւին, եւ իր շիրաւափառ արժանիքը, արժանեայն է ոսկեղէնէն վերջ, տասնամիակ մը յետոյ, ընդունի ապամանկեայ յորեանքին ալ պատիւը:

Հանդէսը փակուեցաւ « Տէր կեցոյ » մաղթերով ու Ամեն. Ս. Պատուիրաբ Հօր օրհնութեամբ:

Ս. ՅԱՆՈՐԵ ԿԵՐՍՈՒՆ

ԱՄՍՈՐԵԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

* Մայիս 1 կիր. — Նոր կիրակի. Նահատակաց յիշատակին յատուկ Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ Ս. Փրկիչ եկեղեցւոյ մէջ՝ ուր քարոզեց Տ. Յանիկ վրդ. անուանութեան գաղափարին շուրջ, քննարկ ունենալով Յօրի առ խօսքը՝ « Մարդ երէ մեծնի պիտի վերապրի՝ աղօթք, դանազան ապացոյցներով՝՝ հանուած՝ Աստուծոյ սէրէն առ մարդիկ, մարդուն բարոյական էակ մը ինչեւ իրողութեանէն, կատարելութեան տենչանքէն եւ վերապէս Յիսուսի իսկ բարոյութեան, ապացուցուց թէ, սուրբին մարդ պիտի ապրի մանչեւնէս: — Յետ Ս. Պատարագի մանաւոր Կոթեանեցիստ կատարուեցաւ Ս. Փրկիչ Ազգ. գերեզմանատան մէջ ուր Տ. Սերգեյի վրդ. խօսք առաւ ու ոգեկոչեց յիշատակը Հայ բիրաւոր նահատակներու որոնք ինչպէս համաշխարհային պատերազմի ընթացքին:

✽ Մայիս 6 Ուր. — Ամեն. Ս. Պատրիարք Հոր կողմէ Տ. Մեսրոպ Արքեպս. և Տ. Կիրեղ Վրդ. եգիպտական հիւպատոսարանի գալցին մասնակցելու ֆարուք Ա. Թագաւորի գահակալութեան տարեգրքի առթիւ տարբուած պաշտօնական ընդունելութեան:

✽ Մայիս 8 Կիր. — Աւստրալիացիներ Կիրեղէ. Հանդիսաւոր Ս. Պատրիարք մատուցուեցաւ Քրիստոսի Ս. Գիրեղմանին վրայ: Պատարագեց Տ. Մեսրոպ Արքեպս.: — Որովհետեւ ժողովուրդը չէր կրնար մասնակցիլ Ս. Յարութեան Տաճարի պատարագին՝ Հրկշտակապետաց եկեղեցիի մէջ ևս Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ ուր քարոզեց Տ. Սիրն Վրդ. «Եւ վերայ ալդը վիժի շինեցի ցեղեկեցի իմ» բնարանով, որուն տօնը ներկայացուց իբրեւ Քրիստոնէական առաջին եկեղեցիի հիմնադրութեան տօնը, Սիոնի բարձունքի վրայ, Վերնատան մէջ, ուր տօլը էին հաւքաւոր Ս. Առաքելները Յիսուսի Յարութենէն վերջ: Անիկա առաջին եկեղեցին էր, Աշխարհամատուցը, բովանակի քրիստոնէութեան ապօթարանը: Այս կիրակի, ըսաւ, կը հոգւելի շահ կանաչ կիրակի, վանկի Յիսուսի ցանաճ հաւատքի սերմերը քնկուած ու զմրտալ կանաչաւթմամբ ծածկեցին քրիստոնէական եկեղեցիին գալուը: Հի՜քը ուրուն վրայ կանգնեց Քրիստոս իր եկեղեցին Առաքելաներու հաւատքէ էր. Հայաստանեայց եկեղեցին անխառն մնացած է այդ հաւատքի հիմքին վրայ: Հայ ապգը Հայ եկեղեցիով միայն կրնայ վերաբիլ: Մեր եկեղեցւոյ Աշխարհմատուցը իշխարման է, ուրիշ չուպց քրիստոնէական լոյսը մարդը՝ Հայաստանի վրայ: Անիկա թէ՛ն տկար է այսօր. սակայն պիտի ապրի, որքան աստեւ որ հայտը հոգիին մէջ կ'ապրի Քրիստոսի հաւատքը:

✽ Մայիս 9 Բշ. — Ս. Լուսաւորչի եկեղեցիի նորոգութիւնը որ Զատիկեան տօնեւրու պատահաւով պահ մը կանգ առած էր վերստին:

— Միաբանական Ընդհ. ժողով տեղի ունեցաւ քննելու և վաւերացնելու համար Ս. Աթոռոյ այս տարուան ելեւմատացոյցը:

✽ Մայիս 12 Եւ. — Պաղեստինի Բարձր Գոմիւնէր իր ախնա՞, գտորեւ և բարձրատնային հետեւորդներով միասին այցելեց վանք Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը՝ բնգունեց եկեղեցւոյ աւագ դրան առջև Նորին Վեմութիւնը, որ առաջնորդուեցաւ Ս. Յակոբայ եկեղեցին ուր իբրեւ տըրուեցան հարկ եղած ստիւեկութիւններ եկեղեցիի մասին և ի տես հանուեցան ինչ ինչ թանկագին իրեղեններ:

Նոյն օրը Նորին Վեմութիւնը այցելած է նաև Բեկզեկէմ, ուր ևս մեր վանքի Տեսուչ Տ. Սուրէն Վրդ. յոյն և լատին Միաբանութեանց Տեսուչներուն հետ միասին գլխավորած և Ս. Այր առաջնորդած են վեմ, այցելուէն:

✽ Մայիս 15 Կիր. — Ս. Յակոբայ Մայր Տաճարին մէջ քարոզեց Տ. Կիրեղ Վրդ. «Քրիստոս, Յարեալ ի Մեռելոց» բնարանով. բացատրեց

Քրիստոսի հրաշափառ Յարութեան նշանակութիւնը: Անիկա ըսաւ ոչ միայն կը հաստատէ մարդուն անմահութիւնը այլ և յաւիտենական կեանքի խելութիւնը: Ասով ծնաւ սրբանէր կեանքի արշալոյսը և յաղթական կեանքի զիտակցութիւնը մարգուն մէջն:

✽ Մայիս 16 Բշ. — Այսօր գումարուեցաւ Միաբանական Ընդհ. ժողովոյ այս տարուան չորրորդ նիստը ուր Տնօրէն ժողովոյ նախկին անգամ Տ. Զգօն Վրդ. տեղ, նոր անգամ ընտրուեցաւ Հայֆայի Հոգեւոր Հովիւ՝ Տ. Շաւարշ Վրդ., իսկ Տ. Շաւարշ Վրդ. տեղ՝ Հոգեւոր Հովիւ կարգուեցաւ Տ. Յուսէփ Վրդ., առժամայ Աւագ Թարգման նշանակուեցաւ Տ. Հայրիկ Վրդ.:

✽ Մայիս 20 Ուր. — Ս. Մեսրոպ Արքեպս. և Տ. Կիրեղ Վրդ. ներկայ գտնուեցան Նրուսաղէմի նախկին Անգլիքան եկեղ. Մաքենէսի յիշատակին կառուցուած օրհնի մը բացման հանդէսին:

✽ Մայիս 22 Կիր. — Մայր Տաճարի մէջ քարոզեց Տ. Տիրան Վրդ. Նրեմանի իսկի տօնին առթիւ, «Պարտ էր Քրիստոսի չարչարել և յառնել» բնարանով, բացատրեց թէ մարդը Քրիստոնէութիւնը այս երկու բառերուն մէջ կ'ամփոփուր զարչարել և յառնել: Զարչարանքը և Յարութիւնը կը խորհրդանշուին Լուսաւոր Ուսով: Իսկը լոյսերու մէջ՝ կեանքի առեղծուածին լուծումն է: Կեանքի տառապանքը այն աստեւ միայն կ'արժէ կրել՝ երբ երկինքի լոյսին մէջ դիտուուր ան:

✽ Մայիս 29 Կիր. — Միաբանական և աշակերտութեան մէջ մարդ գլխաւորութեամբ Տ. Մեսրոպ Արքեպիսկոպոսի, Ս. Յարութեան Տաճար իջաւ օրուան Ս. Պատարագը անդ պաշտեց, իսկ միւս մարդ մնաց աստէն մասնակցելու Ս. Պատարագին որ տեղի ունեցաւ Ս. Հրկշտակապետաց եկեղեցիի մէջ, ուր քարոզեց Տ. Սիրն Վրդ. Մանուկներն քնարան առնելով Յով. Ժ. 10 և ԺԴ. 6 համարները: Բացատրեց թէ Յիսուս և ճշմարիտ և կատարեալ կեանքը, որ աշխարհ եկաւ մարդոց տալու համար հոգեւոր բռն կեանքը: Համոզումով շնչանց թէ Յիսուսէ առաջ ոչ մէկ իմաստասիրական վարդապետութիւն կամ կրօնը չէր կրցած բացատրել Կեմքի խորհուրդը, մարդոց տալ իրական կեանքը և անոր արժէքն ու նպատակը: Թէ մարդիկ կը վախճային կեանքի իմաստին թափանցելէ: Ինչպէս, այսօր ևս, անոնք որ հաւատարմ և հոգի ջաղութիւն չունին՝ չեն համարձակիր մօտենալ Աստուծոյ, սարսափելով անկէ, և կը նային կեանքի մեծագոյն խնդիրներուն վրայ շատ մակերեսային կերպով: Գեազ է լրբութեամբ մօտենալ կեանքին, որուն խաւալն ու նպատակը կէտն է Աստուծոյ: Գէտն է շնախ նմանի Յիսուսէ, ապրել Անոր կեանքը Անոր հետ: Որ է սկիզբը, նպատակն ու իրականը կեանքին: Բարձր մեծ սուրբերը աշխատեցան նմանիլ Յիսուսի՝ ու ապշուց կրցան մօտենալ Աստուծոյ: